

**РЕГІОНАЛЬНІ
ДЕТЕРМІНАНТИ
ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНИХ
ЕЛІТ ТА ЇХ ВПЛИВ НА
ПРОЦЕСИ НАЦІЄ-ТА
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
В УКРАЇНІ.
СУМЩИНА**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

ЗМІСТ

ВСТУП

ЧАСТИНА 1. ОСНОВОПОЛОЖНІ МЕТОДОЛОГІЇ ТА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІЄ- ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ	4
РОЗДІЛ 1.1. Семіозис «нації» як розуміння інтерпретанти базового коду націє- та державотворення (<i>Лебідь А.Є., Бондарєв А.В.</i>)	9
РОЗДІЛ 1.2. Синергетична модель еволюції концепту українське націєтворення (дискурсивний ракурс) (<i>Степанов В.В.</i>)	40
ЧАСТИНА 2. АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ВИМІРИ ПРОЦЕСУ НАЦІЄ- ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ	74
РОЗДІЛ 2.1. Просвітянський рух на території Сумщини в добу національно-визвольних змагань (1917–1920) (<i>Артюх В.О.</i>)	74
РОЗДІЛ 2.2. Внесок представників Сумського краю у становлення медичної преси наддніпрянської України XIX — початку XX століть (<i>Садівничий В.О., Сушкова О.М.</i>)	136
РОЗДІЛ 2.3. З Україною в серці: націєцентричність у творах письменників і суспільних діячів Сумщини часів еміграції (<i>Жиленко І.Р.</i>)	153
РОЗДІЛ 2.4. Вплив кобзарів та бандуристів Сумщини на становлення й утвердження національного мислення та державницького світогляду українців (<i>Набок М.М.</i>)	183
РОЗДІЛ 2.5. Пантелеймон Куліш в українському націєтворенні (<i>Дегтярьов С.І., Струпінська Д.В.</i>)	211
РОЗДІЛ 2.6. Кость Мацієвич: агроном, кооператор, дипломат (<i>Власенко В.М.</i>)	226
РОЗДІЛ 2.7. Іван Абрамов та його внесок у розвиток української етнографії, фольклористики та краєзнавства (<i>П'ятаченко С.В.</i>)	270
ВИСНОВКИ	301
ДОДАТКИ	304
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	331

ЧАСТИНА 2. АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ВИМІРИ ПРОЦЕСУ НАЦІЄ- ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

РОЗДІЛ 2.1.

ПРОСВІТЯНСЬКИЙ РУХ НА ТЕРИТОРІЇ СУМЩИНИ В ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1920) *(Артюх В.О.)*

У структурі формотворчих чинників української модерної нації важливу роль відіграють культурницькі організації, завдяки діяльності яких «будителі»-інтелігенція через просвіту «простого народу» мобілізують його на створення справді національної культури й своєї держави. У діяльності таких організацій і поєднуються функції просвітництва та націоналізації тих груп населення, що стали об'єктом їхнього впливу. Такі товариства в Україні (і «російській» і «австрійській») виникають, починаючи з 60-х рр. XIX ст. (це «Громади» «Січі», «Соколи», Українські клуби, наукові товариства, театральні та музичні гуртки). Завданням-максимум (часто публічно не проговорюваним) їх діяльності було: привнесення української ідеї у свідомість широких народних мас та укріплення етнічного фундаменту нації. Типологічно до таких організацій належить і товариство «Просвіта». Воно було засноване 8 грудня 1868 р. у Львові групою молодих людей народовського (українського) спрямування. На територію підросійської Наддніпрянської України діяльність «Просвіт» була перенесена в часи Російської революції (1905–1907 рр.). Всього тоді встигло виникнути й розпочати свою роботу 14 товариств (деякі з них ще й мали свої філії). Але до 1914 р. майже всі «Просвіти царським урядом були закриті. Нове відродження «Просвіт» тут розпочинається вже після Лютневої революції 1917 р. На вересень місяць 1917 р. по Україні їх було вже більше 2000. А в перші роки советської влади (1920–1923) кількість цих організацій тільки збільшується і на початок 1922 р. їх стає вже більше 4000. «Просвіти намагаються охопити своїм

впливом всі основні сфери культурно-освітнього життя села (й частини міста), але отой зв'язок між просвітництвом простого народу і формуванням у нього почуття національної свідомості, що прозвучав ще у виступі студента Андрія Січинського на перших загальних зборах новопосталої «Просвіти» у Львові у діяльності цих нових тисяч товариств продовжує залишатися головним. Він тоді говорив: «Кожний нарід, що хоче добитися самостійности, мусить передусім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільности, народні маси піднести до тої степені просвіти, щоби ця народна маса почула себе членом національного організму, відчула своє горожанське і національне достоїнство й узнала потребу існування нації, як окремішньої народної індивідуальности; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього»¹.

А кінцеву мету діяльності цих товариств під час революційних подій 1917–1921 рр. ідеологи просвітянського руху вбачають у тому, щоб «перетворити стихійні почуття народу в національну самосвідомість...»². Сільські ж осередки «Просвіт» тоді бачаться як «ніби маленькі лабораторії, в яких темний заляканий український народ переробляється в велику могутню націю»³. Або як ще писав у 1918 р. активіст Вовчанської «Просвіти» Володимир Коряк про головну мету діяльності товариства: «Просвіти» мають утворити тіло нації, живий національний організм з первісної аморфної хохляцької національної протоплазми»⁴.

Організація «Просвіт» на Сумщині після Лютневої революції

До 1917 р. «Просвіт» на території Сумщини не існувало. Але про якісь зв'язки її жителів з дореволюційним просвітянським рухом і особливо з Чернігівською «Просвітою», що виникла ще наприкінці 1906 р. говорити можна. Так, у реєстрі членів цього

---

¹ Цит. за: Перський С. Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові. Львів, 1932. С. 20.

² В справі Позашкільної освіти на Україні. *Труди З'їзда діячів Позашкільної Освіти й дошкільного виховання в Києві 10–13-го січня 1919 року*. Кам'янець на Поділлі: Друкарня Подільської Губерніяльної Народньої Управи, 1919. С. 65–66.

³ Олійник Т. «Просвіти» на Україні. *Нова громада*. Харків. 1917. 30 листопада. С. 2.

⁴ [Коряк В.] Торський В. *Українська державність і нова роля "Просвіт"*. Вовчанськ, 1918. С. 51.

товариства на 1 січня 1908 р. можна бачити, що із його 323 осіб 16 проживали або в Глухові, або в Кролевеці, або в Конотопі⁵. А у 1907 р. керівник Чернігівської «Просвіти» письменник Михайло Коцюбинський пише листа студенту з Глухова Костянтину Зленку, в якому висловлює побажання відкрити в цьому місті її філію⁶. Але в силу різних обставин філія відкрита так і не була⁷.

На Сумщині осередки товариства виникають, починаючи з квітня 1917 р. Для органів місцевої влади діяльність цих культурно-просвітницьких організацій проходила по лінії позашкільної освіти. І якщо при земствах у відділах освіти вже існували позашкільні підвідділи, то «Просвіти» девчому дублювали їхню роботу.

Міста та містечка

Лебедин. У Лебедині спочатку для організації «Просвіти» 27 березня 1917 р. був створений тимчасовий комітет на чолі з Павлом Зайцевим і зібрано 40 крб. грошей. А вже сама «Просвіта» була заснована 6 квітня, коли на зборах у Народному Домі був прийнятий статут та обрана Рада Лебединської «Просвіти» на чолі з тим же Павлом Зайцевим⁸. До Ради ввійшли Георгій (Юрій) Базавлук, Дзюба,

⁵ *Справоздання Товариства «Просвіта» в Чернигові за 1907 рік.* Чернігів, 1908. С. 305–309.

⁶ Коцюбинський М. *Твори в семи томах.* К., 1975. Т. 6. С. 80–81.

⁷ Потрібно мабуть також згадати й український гурток у с. Підлипному, що під Конотопом, який тут діяв ще з 1910 р. У 30-х рр. заарештовані НКВС деякі його учасники на допитах наполегливо називали його «товариством “Просвіта”». Насправді «Просвіта» в Підлипному виникла на початку квітня 1917 р., але пізніше свою участь в цій новоствореній організації члени гуртка уявляли прямим продовженням попередньої просвітянської діяльності. Тому й на це дореволюційнеоб’єднання свідомо чи не свідомо вони перенесли назву організації — «Просвіта» [ДАСО.Ф. Р-7641. Оп. 5. Спр. 70. Арк. 29].

⁸ Павло Зайцев (1886–1965) — відомий у майбутньому український вчений, шевченкознавець. Народився у с. Бездрик під Сумами. Закінчив сумську Олександрівську гімназію і в 1904 р. вступив до Санкт-Петербурзького університету на юридичний факультет. Перед Лютневою революцією він уже зарекомендував себе як активний учасник українського руху в Петрограді. У березні 1917 р. приїхав до Лебединя як уповноважений Головного комітету Всеросійського Селянського Союзу для організації відділення цього Союзу в Лебединському повіті. Як відомо з місцевої преси, тут 27 березня Зайцев взяв участь у роботі Першого Лебединського повітового вчительського з’їзду, а 4 квітня у приміщенні Народного Будинку прочитав лекцію «Українське питання в історичному висвітленні», 50%

М. Таранушенко, Калюжний, О. Стешенко, Пономаренко, О. Бородаєвський, Т. Лобко. У члени «Просвіти» тоді записалось близько ста чоловік⁹. Трохи пізніше було повідомлено про наміри організувати 24 травня при товаристві такі комісії: театральна, хорова, музична, художня, агітаційна, маніфестаційна, лотерейна та фінансова¹⁰.

Суми. За інформацією представника Української Центральної Ради в Сумах Бориса Штейнгеля відразу після Лютневої революції у місті склався гурток свідомих українців, який оголосив себе «тимчасовим організаційним українським комітетом м. Сумів та повіту». Саме на зборах цього гуртка було вирішено «скликати, якомога швидче установчі збори майбутньої Сумської повітової «Просвіти», котра була б осередком просвітної економічної й політичної діяльності українського громадянства Сумів»¹¹.

В результаті осередок культурно-освітнього Товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка в Сумах був створений 9 квітня (за ст. ст.) 1917 р.¹². Його установчі збори проходили в залі земської управи. За основу своєї діяльності Товариством був узятий статут колишньої Одеської «Просвіти», а почесними членами були обрані голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський та куратор Київського шкільного округу Микола Василенко. У статуті Сумської «Просвіти» зазначалося: «Наша ціль — просвітницька робота серед темного нашого найменшого брата, знайомити люд український з його рідною історією, літературою і музикою, а також найбільш зрозумілим способом поширювати поміж нього всякі агрономічні і сільськогосподарські відомості»¹³.

При «Просвіті» були утворені комісії: фінансова, господарська, театральна-музична, лекційна та агітаційна. До Товариства

грошової виручки від якої пішло на новостворюване товариство «Просвіта» та Лебединське відділення Всеросійського Селянського Союзу. Але після обрання головою Ради Лебединської «Просвіти» він був на пропозицію історика Дмитра Дорошенка призначений Тимчасовим урядом комісаром Косівського повіту на Підкарпатті і виїхав з Лебедина. На цій посаді він перебував з початку травня і до 11 липня 1917 р.

⁹ *Лебединские известия*. 1917. № 5. 8 апреля. С. 3.

¹⁰ *Лебединские известия*. 1917. № 39. 21 мая. С. 4.

¹¹ Штейнгель Борис. Лист із Сумів. *Нова Рада*. 1917. № 18. 20 квітня. С. 4.

¹² ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 31.

¹³ Там само.

записалося більше 200 чоловік, а в його Раду було обрано 28 чоловік. Очолив просвітянський осередок працівник міської управи Василь Покровський (1864–?). Розташовувалася вона у перший період свого існування у будинку Антона Карасика на початку вулиці Петропавлівської. Проіснувала ж Сумська «Просвіта» до січня 1919 р. Після захоплення влади в місті 5 січня 1919 р. більшовиками свою діяльність вона вже не відновлювала.

Новостворена «Просвіта» відразу ж взялася організувати бібліотеку і у цьому зв'язку прохала українських письменників, видавців і видавничі товариства надсилати для неї «свої твори і видання»¹⁴.

Охтирка. Тоді ж, у першій половині квітня, були створені й Українська громада та «Просвіта» в Охтирці. Останню очолив нотаріус Базилевський¹⁵.

Ромни. У Ромнах ще у 1908 р. українцями було зорганізоване Російсько-українське драматичне товариство, на основі якого після Лютневої революції 1917 р., у березні, була сформована Українська громада. Зі статуту Громади, опублікованого у травні 1917 р., видно, що її завданням є об'єднання всіх українських сил Роменського повіту на чолі з свідомою інтелігенцією заради здійснення мети: утворення автономної України у складі майбутньої Російської демократичної федеративної держави¹⁶. Культурно-просвітницька ж діяльність повинна слугувати лише одним із дієвих засобів для здійснення такої мети. Силами Громади у травні-червні було поставлено кілька театральних вистав. Крім того, на літню пору було запрошено кількох акторів з київської трупи Садовського та з гуртка молодшої школи «Студія», які повинні були грати п'єси з місцевими аматорами¹⁷. Але 6 липня 1917 р. на загальних зборах Української громади міста, у яких брали участь близько 300 чоловік було вирі-

¹⁴ *Нова Рада*. 1917. № 27. 30 квітня. С. 4.

¹⁵ Уже 16 квітня на першому Губернському з'їзді представників Українського народу в Харкові керівництво «Просвіт» Сум (Покровський), Охтирки (Приймєнко), Нижньої Сиріватки (Нечипоренко) у своїх виступах розповідають про заснування та початки діяльності осередків Товариства в цих населених пунктах [Губернський український з'їзд в Харькові. *Рідне слово*. 1917. 22 квітня. С. 2].

¹⁶ *Наша спілка*. 1917. № 14. 24 травня. С. 4.

¹⁷ Там само. С. 2.

шено перетворити її на «Роменське товариство Просвіта». Справа у тому, що Громада після виникнення у Ромнах осередків українських політичних партій (мова йде про українських соціал-демократів та українських соціалістів-революціонерів), займаючись політичною роботою, фактично багато в чому дублювала їх діяльність. Органом самоуправління вона також бути не могла. Крім того, посипались звинувачення на адресу Громади у її буржуазності¹⁸. А ще, як говорив на цих зборах активний учасник Громади й лідер місцевої організації партії українських есерів Михайло Івченко, у зв'язку з тим, що Громада об'єднувала свідомих українців, які представляли часто протилежні класові інтереси, у її середині могли розпочатися конфлікти. Тому й був здійснений перехід Громади в «Просвіту»; діяльність останньої ж зосереджувалася лише на культурно-просвітній роботі. На зборах було обрано правління «Просвіти» і комісії (шкільно-лекційна, театральна, бібліотечна, технічна і ревізійна)¹⁹. До складу правління товариства було обрано 9 чоловік і 3 кандидати: І. Ф. Чігрінцев, М. Івченко, М. Ломакин, М. Мищенко, Г. Ващенко, Миславський, М. Богданович, Д. Лисенко, І. Василенко, Вареник, Омеляненко²⁰. А вже наступного дня, 7 липня, Роменська міська дума передала новоствореній «Просвіті» у користування приміщення Народного Дому (спочатку «на всю зиму»)²¹.

Кролевець. У Кролевіці також спочатку була створена Українська громада, а вже на її основі товариство «Просвіта», яке виникло у жовтні 1917 р.²²

Конотоп. У цьому місті Товариство виникло дещо пізніше, у грудні 1917 р. Але вже після Лютневої революції, 11 березня, в Конотопі українці організували своє Українське товариство на чолі з лікарем залізничної лікарні та колишнім депутатом II Державної думи Миколою Рубісом (Рубісовим) (1866–1917). Заступниками у нього обрали Тихона Осадчого та З. К. Тарловського. При ньому засновувались культурно-просвітні відділи. 18 березня був затверджений

¹⁸ Мусь Пролісок. Роменська Українська Громада. *Наша спілка*. 1917. № 19. 11 червня. С. 3–4.

¹⁹ Загальні Збори Роменської Укр. громади. *Наша спілка*. 1917. № 27. 13 липня. С. 3–4.

²⁰ Там само. С. 4.

²¹ Там само. С. 3.

²² ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 4.

статут Українського товариства та закладені співочий і драматичний гуртки. Серед завдань, які перед собою ставило це товариство були й такі: «розвиток національної свідомости в народі, заснування українських шкіл, кооперативів, книгозбірень, народніх домів і націоналізація існуючих». А 19 березня опівдні на площі біля Соборної церкви була проведена панахида за Тарасом Шевченком²³.

А 4 грудня 1917 р. був створений тимчасовий комітет Конопського товариства «Просвіта», який запросив жителів міста й повіту взяти участь у загальному організаційному зібранні, запланованого на 15 грудня. Планувалося, що Конопська «Просвіта» «після першого ж з'їзду представників селянських «Просвіт», має перетворитись у «Повітову спілку Просвіт»²⁴.

Білопілля. У Білопільлі спочатку 26 березня відбулися збори місцевого українського громадянства, на яких був обраний тимчасовий організаційний комітет для заснування клубу просвітнього характеру²⁵, а вже на його основі створена й «Просвіта», яка, будучи єдиною культурницькою організацією, діяла у цьому містечку в 1917–1918 рр.

Миропілля. Вже 4 квітня був сформований осередок товариства у Миропільлі²⁶. У цьому містечку Суджанського повіту Курської губернії ще в 1915 р. українці заснували своє товариство, що мало офіційну назву «Миропольское общество любителей драматического искусства». Саме це товариство на загальних зборах і змінило свою назву на «Миропільське товариство Просвіта». За основу був взятий статут «Просвіти», опублікований у харківській газеті «Рідне слово»²⁷.

Шостка. У Шостці, як засвідчує виступ Микити Петача на Українському з'їзді в Чернігові 8 червня 1917 р., товариство «Просвіта» разом із Українським клубом розпочало свою діяльність 29 квітня 1917 р.²⁸.

---

²³ Черниговская земская газета. 1917. № 30. 14 апреля. С. 9–10.

²⁴ ДАСО. Листівки. № 2672.

²⁵ Рідне слово. 1917. № 2. 8 квітня. С. 4.

²⁶ Нова Рада. 1917. 4 мая. С. 4.

²⁷ Рідне слово. 1917. № 1. 1 квітня. С. 3.

²⁸ Український з'їзд у Чернігові: (8–10 червня 1917 р.): матеріали та коментарі. Чернівці, 2012. С. 27.

Села та хутори

З одного боку, заснування «Просвіт» у селах Сумщини мало тіж характерні риси, що й у решті українських етнічних земель. Якщо ж все таки говорити про якусь специфіку, то можна припустити, що залежала вона від рівня розвитку української самосвідомості місцевих сільських еліт та досвіду їх попередньої організованої праці у тих історичних регіонах, що склали пізніше територію Сумщини. Тому найбільшу «загущеність» осередками «Просвіт» у 1917 р. можна спостерігати у Роменському та Гадяцькому повітах Полтавської губернії. У Чернігівській губернії, на Сіверщині (тобто, в Конотопському, Кролевецькому та Глухівському повітах), процес їх виникнення був сповільненим і ці організації не були такими багаточисельними. Те ж саме помічається і на Слобожанщині (у Сумському, Охтирському та Лебединському та півночі Богодухівського повітів).

Якусь частину «Просвіт» було засновано на основі тих українських драматичних гуртків, які існували по деяких селах ще з дореволюційних часів. Такі гуртки крім того, що ставили п'єси часто мали ще й свої невеличкі бібліотеки україномовної літератури. Найперше тут треба згадати гурток свідомої української молоді, що склався ще 1910 р. у с. Підлипне Конотопського повіту. Не дивно, що вже 2 квітня 1917 р. з ініціативи керівника гуртка Ялисея Лисенка на його основі був створений осередок «Просвіти». У с. Волошинівці Роменського повіту керівник українського гуртка (тут теж була своя бібліотечка) Приходько після революції також перетворив його у «Просвіту»²⁹. Український драматичний гурток існував також із 1914 р. і в с. Рогинці того ж повіту. У ньому, між іншим, розпочав творчу свою діяльність відомий пізніше актор Василь Яременко, а продовжив її він вже у драматичному гуртку при «Просвіті», яка виникла у цьому селі навесні 1918 р. А у слободі Краснопілля такий український гурток був організований у лютому 1916 р. і до лютого 1917 р. одних книг українською мовою гуртківцями було розповсюджено на суму 500 крб.³⁰

²⁹ *Наша спілка*. 1917. № 64. 21 жовтня. С. 4.

³⁰ *Рідне слово*. 1917. Ч. 9. 27 травня. С. 2.

Щоб заснувати осередок товариства «Просвіта» потрібно було провести установчі збори, на яких прийняти статут, що регулював усю його діяльність. Один із перших таких зразкових статутів разом з рекомендаціями щодо заснування «Просвіт» на селі був опублікований у харківській газеті «Рідне слово» вже 1 квітня 1917 р.

Ініціатором заснування товариств найчастіше виступала сільська інтелігенція. Так, у Гадяцькому повіті вчителі заснували або брали активну участь у заснуванні «Просвіт» у Русанівці, Подільках, Берестівці, Беєвому, Панасівці. У Липовій Долині осередок заснували також «гурток інтелігенції та свідоме селянство»³¹. Та, власне, сільська інтелігенція майже скрізь прилучилася до створення «Просвіт»³². Інколи серед фундаторів були й священники, як, наприклад, у с. Синівка Подільківської волості. А ще ініціативу на себе інколи брали й національно-свідомі солдати, що прийшли у відпустку або повернулися з фронтів Першої світової, як то було вселах Янків Рог³³ чи Журавне³⁴ Охтирського повіту.

На Полтавщині центральна Полтавська «Просвіта» мала право організувати свої філії по всій губернії, крім того вона ще намагалася бути й методичним центром і тому саме до неї зверталися селяни за допомогою. Наприклад, Семенівський сільський комітет Берестівської волості Гадяцького повіту саме до неї звертається в червні 1917 р. з таким проханням: «Сельский комитет просит Раду Полтавского Товарищества Просвита выслать Статут для руководства организации Просвита в селе Семеновке»³⁵.

Звернення могли бути й індивідуальними. Наприклад, для «заведення» в село Бобрик Роменського повіту просвітянського осередку до Ради Полтавського товариства «Просвіта» 15 червня звернувся вчитель Костянтин Бедро з подібним проханням вислати йому статут «і все друге, що треба буде»³⁶.

³¹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 182.

³² І, навпаки, відсутність по селах інтелігенції називалася головною причиною проблем із заснуванням нових культурно-просвітніх товариств чи припиненням їх діяльності, як наприклад у Роменському повіті [ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 464. Арк. 14зв.].

³³ *Рідне слово*. 1917. Ч. 10. 3 червня. С. 4.

³⁴ *Нова Громада*. 1917. Ч. 18. 2 грудня. С. 4.

³⁵ ЦДАВО України. Ф. 1009. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 74.

³⁶ Там само. 19. Арк. 11.

У відповідності зі статутом для реалізації своїх культурницьких настанов новостворені «Просвіти» організували кілька відділів/секцій. Найчастіше це були освітня, музично-драматична, бібліотечна та лекційна. Та найперше, з чого розпочиналася діяльність товариства — це з підписки на українські газети, придбання книг та облаштування читалень.

В умовах, коли близько 80%³⁷ селян були неписьменними, а в більшості сіл взагалі не існувало ніяких організованих форм культурного життя «Просвіта» й ставала тим центром, навколо якого групувалося *все* національно-культурне життя простого народу³⁸.

Сільські «Просвіти» Полтавщини. Спочатку якогось керівництва з київського центру при організації «Просвіт» не існувало, тому цей процес ішов знизу — як реалізація ініціативи з місць. Про широту просвітянського руху на селі може свідчити масова організація «Просвіт» у селах Роменського та Гадяцького повітів у 1917 р.

На півночі Гадяцького повіту (тепер це Липоводолинщина) осередки «Просвіт» закладаються також, починаючи з квітня 1917 р.³⁹ Так, у с. Подільки осередок «Просвіти» був утворений 18 квітня 1917 року і нараховував на час свого заснування 117 членів⁴⁰. Тоді ж, у квітні, виникає й Капустинська «Просвіта»⁴¹. На першому повітовому зібранні «Просвіт» 18 червня 1917 р. були присутні представники цього товариства з шести сіл, які входять до складу теперішньої Липоводолинщини: Липової Долини, Русанівки, Беєвого, Лучок, Капустинець та х. Хоменки⁴². Крім того, осередки «Просвіт» у другій половині 1917 р. виникають також у Синівці (організова-

³⁷ За Всеросійським переписом 1897 р. грамотність серед українського населення Харківської губ. становила 13,5%, Полтавської — 14,5%, Чернігівської — 14,5% (цифри подаються за: [Скоровстанский В. *Революция на Украине*. Саратов, 1919. С. 6]). Звичайно, за 20 років ситуація змінилася на краще та не набагато.

³⁸ Серед інших організацій, що займалися подібною до «Просвіт» роботою (зрозуміло, що при цьому вони не досягали загальноукраїнського рівня, залишаючись регіональними організаціями) можна назвати в цей час на Сумщині товариство «Зоря», що діяло в Сумах, Українське товариство в Конотопі, кооперативи.

³⁹ А по всьому Гадяцькому повіту у березні-квітні було засновано 27 осередків, на кінець травня їх уже було 35 [*Газета гадяцького земства*. 1917. № 105. 6 ноября. С. 3].

⁴⁰ ДАКО. Ф. 1447. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 60.

⁴¹ Там само. Спр. 13. Арк. 23.

⁴² Спілка «Просвіт» у Гадяцькому повіті. *Газета Гадяцького земства*. 1917. № 67. С. 3.

ний 5 листопада) та Підставках. Всього ж у Гадяцькому повіті на кінець травня місяця їх існувало 35⁴³.

На Роменщині масове створення просвітянських осередків розпочалося трохи пізніше, ніж на Гадяччині та Слобожанщині, але, починаючи вже з квітня місяця, вони також виникають в таких селах повіту як Томашівка, Великі Бубни, Новолозівка, Пекарівка, Гаврилівка, Плавинище, Вовківці, Коржі, Прощівка, Засулля, Гринівка, Ведмеже⁴⁴. Якусь частину «Просвіт» у селах цього повіту заснували (приміром, у Хоружівці, Іванівській Слободі, Бацманах та ін.) інструктори губернського та повітового інформаційних бюро, останні ж, у свою чергу, були започатковані при таких органах самоврядування як громадські комітети⁴⁵. У Перекопівці ж спочатку у квітні місяці була заснована Українська громада, а вже 27 липня вона була перетворена у «Просвіту». У серпні у ній вже нараховувалося близько 400 членів⁴⁶.

Ще одна особливість: «Просвіти» в 1917 р. часто організовувалися разом із Селянськими спілками, як, наприклад, у селах Гаврилівка⁴⁷ та Вовківці⁴⁸. Селянські спілки — це своєрідні профспілкові організації українського селянства, що формувалися по селах в основному Українсько партією соціалістів-революціонерів (есерів). Таким чином, «Просвіти» опікувалися селянством з культурницького боку, а Селянські спілки піклувалися про його економічне становище та проводили політичну роботу⁴⁹. В результаті на кінець

⁴³ З'їзд «Просвіт» Гадяцького повіту. *Газета Гадяцького земства*. 1917. № 105. 6 ноября. С. 3.

⁴⁴ ДАСО. Ф. Р-5810. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 19–20. Тут найпершою вже на Великдень 2 квітня була відкрита «Просвіта» у с. Вовківці [*ЩДВАО України*. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 38].

⁴⁵ Див., наприклад: *Наша спілка*. 1917. 28 липня. С. 4; 30 липня. С. 4.

⁴⁶ с. Перекопівка. *Наша спілка*. 1917. № 37. 8 серпня. С. 4.

⁴⁷ *Наша спілка*. 1917. № 37. 8 серпня. С. 4.

⁴⁸ Там само. № 74. 25 листопада. С. 4.

⁴⁹ На Першому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» 20–23 вересня 1917 р. навіть було прийнято спеціальну постанову, у якій вказувалося, що вся політична робота повинна згуртовуватися поза «Просвітами», в «Селянських спілках» та інших організаціях і лише за умови, коли таких організацій немає «Просвіта» може провадити політичну роботу, але без певної політичної програми [*Просвітязини*. Київ, 1918. № 1. С. 43]. Таке дистанціювання «Просвіт» від безпосередньої політичної роботи і зосередження уваги лише на культурницькій викликало, наприклад,

1917 р. на Роменщині було близько 40 сільських «Просвіт»⁵⁰, а на 1 березня 1918 р. фактично діючих «Просвіт» у повіті було вже 56⁵¹. Їх роботу координувало Роменське повітове Бюро «Просвіт».

Сільські «Просвіти» Слобожанщини.

Сумський повіт. Першою в Сумському повіті постала «Просвіта» в Нижній Сироватці, організована на другий день Великодня, 3 квітня 1917 р. Її головою обрали Ониська Сухоноса⁵². Ще один осередок був створений у с. Стецьківка.

Охтирський повіт. У квітні був створений осередок «Просвіти» у с. Нижньовеселівка Кириківської волості. Він нараховував 62 члени. Засновником був Ф. Башин, а головою обрали В. Белікову⁵³. На початку травня в с. Янків Ріг (зараз — с. Іванівка) тієї ж Кириківської волості організація «Просвіти» була зініційована підпоручиком Вялківим, який прибув у відпустку з фронту. Місцева вчителька подарувала їй свою бібліотеку, просвітяни ж виписали для себе газети «Нова Рада» й «Рідне слово»⁵⁴. Очолив Раду товариства Демид Клименко. Становленню цього осередку «Просвіти» допомогла Охтирська Українська громада та полонені українці з Галичини, що перебували тоді в Охтирці.

Але організація просвітянських осередків, у порівнянні хоча б з тією ж Полтавською губернією, по селах повіту йшла слабо. До кінця червня були засновані ще «Просвіти» у Хухрі, Кириківці, Котельві та Тростянці. Тому, коли 24 червня 1917 р. в Охтирці відбувся Український повітовий з'їзд, на який прибули представники сіл, хуторів та партій і громадських організацій зі всієї Охтирщини, то на ньому спеціально було закликано створювати «Просвіти» по всіх селах повіту⁵⁵. Після цього 9 липня «Просвіта» була організована ще у с. Білка, де головою Ради був обраний народний учитель Яків М'яло, а на початку серпня у Боромлі. Головою цієї останньої

у багатьох членів цієї організації у Роменському повіті почуття незадоволення, вони закликали зливатися з селянським спілками, бо це відповідає потребам і вимогам часу [*Народное слово*. 1918. № 58. 26 июня. С. 2].

⁵⁰ Повітовий з'їзд Просвіт. *Наша сітка*. 1917. 13 грудня. С. 4.

⁵¹ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 464. Арк. 14зв.

⁵² *Рідне слово*. 1917. № 2. 8 квітня. С. 4

⁵³ «Просвіти» соборної України. *Слово Просвіти*. 2014. Ч. 7. 20–26 лютого. С. 5.

⁵⁴ *Нова Рада*. 1917. № 48. 27 мая. С. 3.

⁵⁵ Одривайте просвіти! *Голос села*. 1917. 2 липня. С. 4.

став Д. Маликов. У жовтні було створено осередок «Просвіти» і в с. Угроїди на чолі з лісничим І. Вітком. Записалося до нього «40 душ». На загальних зборах тоді постановили «закласти книгозбірню, передплатити українські книжки та газети, закласти вечірню школу для дорослих (українською мовою), по святах улаштувати читанки, а також заснувати артистичний гурток»⁵⁶. 13 листопада виникає «Просвіта» в с. Журавне. І також, як і в Янковому Розі, стараннями українізованого військовослужбовця Міщенка, який прибув з фронту на відпочинок. Записалося до неї більше 140 чоловік, а очолив — Л. Мороз⁵⁷. Крім того, у листопаді вже існувала «Просвіта» й у с. Самотоївка. Її Рада тоді прохала Харківську губернську земську управу надіслати для школи та бібліотеки підручники і книги українською мовою, а також інструкторів з українізації⁵⁸. Організатором «Просвіти» у слободі Краснопілля був Матвій Довгополук⁵⁹. Тут вона виникла на основі українського гуртка, який був заснований ще до революції, у лютому 1916 р. Всього ж на кінець 1917 р. у повіті було організовано 12 осередків «Просвіт».

Лебединський повіт. Після організації «Просвіти» у самому Лебедині 6 квітня настала черга їх створення й по селах. Вже 14 квітня був утворений осередок товариства в с. Бишкінь. На установчих зборах був прийнятий статут і до Ради обрали 12 чоловік. Такождо фонду товариства було зібрано 54 крб. 17 коп. грошей⁶⁰. А ось у слободі Червлене товариство заснувалося 21 травня. Спочатку до нього записалося 35 членів. Постановили, що членський внесок буде 1 крб.⁶¹

Постало питання й про організацію «Просвіти» в с. Великий Вистороп. Тому його житель Михайло Плужниченко пише на по-

⁵⁶ *Нова Рада*. 1917. 24 жовтня. С. 2.

⁵⁷ Там само. 2 грудня. С. 4.

⁵⁸ Там само. 26 листопада. С. 2.

⁵⁹ Як повідомляв набагато пізніше, у 1965 р., друг Довгополюка Юрій Самброс у листі до Геннадія Петрова саме за участь у роботі Краснопілляської «Просвіти» він був заарештований НКВД у 1937 р. Бо під час обшуку квартири Довгополюка був знайдений його юнацький щоденник, де описувалося, як він працював у цій «Просвіті». А участь у роботі товариства кваліфікувалася тоді як український націоналізм [ДАСО. Ф. Р-7802. Оп. 1. Спр. 514. Арк. 24зв.].

⁶⁰ *Лебединские известия*. 1917. № 14. 20 апреля. С. 4.

⁶¹ Там само. № 44. 28 мая. С. 2.

чатку листопада 1917 р. листа в Київське Бюро «Просвіт» з проханням роз'яснити, як можна правильно організувати тут «Просвіту», бо «темний селянин жде просвіти»⁶².

Сільські «Просвіти» Сіверщини.

Конотопський повіт. На Конотопщині перші «Просвіти» були засновані на Великдень, 2 квітня, у селах Соснівка та Підлипне. У зв'язку зі своїм заснуванням Підлипенською «Просвітою» була випущена того ж 2 квітня листівка-заклик до українців із зазначенням цілей своєї діяльності, що завершується гаслом «Найжиге незалежна Україна!!!». Потрібно сказати, що заснування «Просвіти» у Підлипному взагалі має цікаву попередню історію. Справа в тому, що її членами стали молоді люди (Ялисей Лисенко, Гнат Крицький, Микола Ткач, Улян Ворона, Іван Довгий, Микита Лакиза, Михайло Тхор, Гнат Безпалій, Кіндрат Поляченко та інші), які ще до революції заснували в селі український гурток. Очолив його Ялисей Лисенко. Він же став і засновником «Просвіти». Київська газета «Рада» ще в 1913 р. повідомляла про заборону місцевою владою й церквою ставити цій свідомій молоді у селі українські спектаклі⁶³ А в 1914 р. члени українського гуртка організували на власні кошти нелегальну бібліотеку української літератури, книги якої послужили для багатьох із них початком національного виховання. Та перед самою революцією бібліотека була виявлена урядником, «від якого прийшлося відкупатися»⁶⁴.

Члени Підлипенської «Просвіти» за своїми політичними вподобаннями розділилися на «левоносців» та «михайлоносців». Перші відстоювали ідею самостійної України, «михайлоносці» ж стояли за федерацію у складі нової, демократичної Росії⁶⁵. Мабуть саме самостійницька частина товариства й випустила вищезгадану листівку. А на печатці товариства також був зображений лев.

У Соснівці ж до товариства записалося близько 100 чоловік і були утворені три секції: театральна, бібліотечна і вечірні курси грамоти. Та розпочати роботу змогла лише бібліотечна⁶⁶.

⁶² ДАКО. Ф. 1447. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 23–23зв.

⁶³ Рада. 1913. № 193. 24 августа. С. 4.

⁶⁴ ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 5. Спр. 887. Арк. 72–72зв.

⁶⁵ Нова Рада. 1917. № 24. 27 квітня. С. 2.

⁶⁶ Черниговская земская газета. 1917. № 90–91. 24 ноября. С. 5.

19 травня «Черниговская земская газета» повідомляє, що й у с. Попівка «украинская группа открыла... «Просвіту» и по вечерам в ней бывают чтения для народа»⁶⁷. Тоді ж була організована «Просвіта» і в с. Малий Самбір. При ній була створена невеличка бібліотека (120 книг) та виписані такі газети як «Народна воля», «Нова Рада», «Боротьба», «Літературно-Науковий вісник» та «Українська школа».

Також на листопад місяць вже формально існували «Просвіти» у селах Гирявка та Кошари. В цьому, останньому, селі хоч до організації й записалося близько 300 чоловік і було обрано 6 членів Ради, та роботи вона так і не розпочала. В цьому ж місяці виникла й «Просвіта» в с. Дептівка. З 5 й 6 грудня вона заявила про себе постановкою п'єси Івана Тогобочного «Борці за мрії». На виручені від продажу квитків кошти були виписані газети й закуплено театральне майно. Крім того, частину коштів віддали ще й солдатам-інвалідам. Також просвітяни Дептівки збиралися відкрити школу для дорослих, але бажаючих навчатися було мало⁶⁸.

Кролевецький повіт. Центральна Кролевецька «Просвіта» восени 1917 р. допомогла закласти осередки організації в таких селах повіту як Добротове, Білка, Радичев, Вишеньки, Короп, Краснопілля⁶⁹. Товариство «Просвіта» ім. П. Куліша виникло також у с. Студинка⁷⁰. Але з приходом до повіту більшовиків у середині січня 1918 р. ці осередки припинили своє існування⁷¹.

Єдиний повіт на території сучасної Сумщини, у якому в 1917 р. так і не виникли «Просвіти» (за виключенням Шостки, де було оголошено про створення товариства) — Глухівський. Правда, у самому Глухові після Лютневої революції була створена Українська громада на чолі з Дометієм Онацьким, але у «Просвіту», так, як приміром було у Ромнах, вона так і не була реорганізована. Натомість, у цьому місті влітку 1917 р. для забезпечення культурно-освітніх потреб населення був відкритий Народний Дім⁷².

⁶⁷ Черниговская земская газета. 1917. № 37. С. 7.

⁶⁸ Черниговская земская газета. 1918. № 7–8. С. 5–6.

⁶⁹ Газета «Нова Рада» повідомляла, що Кролевецькою «Просвітою» по селах повіту засновано 12 осередків товариства [Нова Рада. 1918. № 202. 1 листопада. С. 3].

⁷⁰ ДАЧО. Ф. Р-4180. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 325.

⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 5.

⁷² ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 398. Арк. 7.

Багато проблем при організації «Просвіт» та на їх початковому етапі діяльності створювалося із-за консерватизму свідомості старшого покоління селян. І прикладів тут дуже багато. У с. Аксютинці Засульської волості, приміром, «Просвіту» організувала молодь, а ось старі люди від неї відхрещувались, називаючи «публічним домом». У несприйнятті ініціатив просвітян їм допомагав місцевий священник. На бік противників «Просвіти» стало й керівництво села. В результаті дві молоді вчительки, які допомагали просвітянам ставити п'єсу М. Кропивницького «По ревізії» навіть змушені були залишити село⁷³. У «Просвіті» с. Лучка Гадяцького повіту, яка була заснована у червні 1917 р. були ті ж самі проблеми. Селяни старшого покоління до просвітянської діяльності ставилися вороже, вся справа трималася на молоді⁷⁴.

Певні труднощі з організаціями «Просвіт» спостерігалися у деяких селах і у зв'язку з антиукраїнськими настроями місцевої інтелігенції та священників. У с. Андріяшівка тогочасного Лохвицького повіту були досить сильними позиції місцевої інтелігенції з «общеруськими» політичними поглядами та «малоросійською» ідентичністю, може тому «Просвіти» у 1917 р. тут так створити і не вдалося⁷⁵. Тому, хоча й склалася усталена думка, що «Просвіти» на селі — це витвір інтелігенції, але не потрібно забувати й про ту її частину, що ставився до цих організацій або вороже, або байдуже.

А у Смілому Роменського повіту член російської соціал-демократичної партії якийсь Свирид Сухомлин, що записався у місцеве українське культурно-просвітнє товариство агітував проти автономії України й української мови, твердячи, що «українська народна мова здатна тільки для торгу цибулі на базарі»⁷⁶. За це ображені селяни заборонили йому взагалі бути промовцем на будь-яких зборах у селі. Хоча ті ж селяни через деякий час під впливом інших антиукраїнськи налаштованих діячів заборонили роботу й самого

⁷³ *Наша спілка*. 1917. № 75. 30 листопада. С. 4.

⁷⁴ ДАПО.Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 128зв.

⁷⁵ Українець. Національна справа на селі та «общероси». *Наша спілка*. 1917. № 43. С. 3.

⁷⁶ *Наша спілка*. 1917. № 18. 7 червня. С. 4.

культурно-просвітнього товариства (Громади)⁷⁷, аргументуючи це тим, що спектаклі, які ставило товариство — «проти Бога».

У с. Рогинці того ж Роменського повіту місцевий священник також чинив перепони постановці просвітянами спектаклів, «кажу-чи селянам, що треба Богу молитися, а вони театри строять і через те Господь і дощу не посилає». Крім того він був ще й ідеологічно «підкованим» і тому твердив, що ніякої «української мови нема, а та яка є, то це несенітнеця, її привіз професор Грушевський»⁷⁸. Селяни с. Ріпок влітку 1918 р. також не давали місцевим просвіт'янам ставити спектакль, погрожували побити в школі шибки у вікнах і врешті-решт розігнали своє товариство. Наново тут «Просвіта» змогла зібратися лише навесні 1919 р.⁷⁹.

Звичайно, де могли, просвіт'яни опиралися. Так, у с. Медвежо-му на вимогу «Просвіти» восени із місцевої початкової школи був звільнений її завідувач, який вороже ставився до українства та українізації школи⁸⁰. Справді, малоросійська свідомість, як регіональна складова «общерусской» ідентичності частини сільських вчителів, священників чи земських діячів ставала реальною перепорою при організації «Просвіт». Та, зрозуміло, що якогось масового спротиву самого селянства й інтелігенції організації чи діяльності просвіт'янських осередків бути не могло; вище перераховане — все це більш-менш поодинокі випадки.

Також не потрібно забувати, що «Просвіти» розпочинали свою діяльність у селах і хуторах часто, не маючи ні кадрів, ні матеріальної бази, ні приміщень. Вони могли поклатися лише на свої сили. І якщо створення осередків на хвилі масового ентузіазму та загального національного піднесення в 1917 р. було справою не такою вже й важкою, то наступна *постійна* їх діяльність — давалася складніше. Тому деякі сільські «Просвіти» могли лише оголосити про початки свого функціонування, але розгорнути його в силу названих обставин так і не змогли. Як писав про цю ситуацію один з активістів Гадяцької «Просвіти»:

⁷⁷ Смілянська новина. *Наша спілка*. 1917. № 69. 7 листопада. С. 4.

⁷⁸ *Народное слово*. 1918. № 82. 25 юлія. С. 2.

⁷⁹ З життя Ріпчанської Просвіти. *Просвіт'янин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 3. 8 червня. С. 13–14.

⁸⁰ *Наша спілка*. 1917. № 64. 21 жовтня. С. 4.

«Просвіта» засновувалася через те, що вже в сусідньому селі *заснувалася*. Щоб не одстать від других сільська інтелігенція на швидко збирала людей, розказувала їм про те, що таке «Просвіта», складала статут. «Просвіта» заснована. Потім одне друге загальне зібрання, виписали два десятки книжечок і праця Просвіти скінчилася. Кажуть, що Просвіти перестали працювати тоді, як почався большевицький рух на селі, — це неправда! Я добре знаю, що «праця» Просвіт завмерла ще посеред літа»⁸¹.

Отже, велика кількість селян-просвітян, які включилися в активу роботу на початку хотіли негайних успіхів і тому, зіштовхнувшись з проблемами, вони часто розчаровувались у розпочатій справі. Звідсіля, було ініціативне керівництво з великим запасом енергії і бажанням працювати — осередок «Просвіти» існував, не було — і він поступово занепадав. Не дивно, що в тій же газеті Гадяцького земства «Рідний край» вийшла стаття за підписом «Галь-Галь», в якій критикувалася бездіяльність «Просвіти» в с. Беєве і її причиною називаються якраз такі розчаровані селяни⁸².

Всього ж за нашими підрахунками на території Сумської області у 1917 р. було створено близько 80 осередків товариства «Просвіта». І найбільше їх було у Роменському повіті — 38. Ну, а на території всієї підросійської України, як повідомлялося на Першому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» їх у вересні місяці було вже більше 2 тисяч⁸³.

«Просвіти» Сумщини доби Центральної Ради та УНР (квітень 1917 — квітень 1918 р.)

В результаті національно-визвольних змагань (1917–1920) ні в кого вже не виникало сумнівів, що те національне утворення, яке спочатку було лише «проектном Україна» перейшло в стадію реально існуючої України. І ні в кого вже не виникало сумнівів, що Україна існує як територія в певних межах і що існує окремий народ, що самоусвідомлює себе національним чином вже як українці і вони, у свою чергу, творять свої форми державності. Якраз «Просвіти» ста-

⁸¹ Гаєнко Сергій. Ще про вистави, про «Просвіти» й про аматорів. *Рідний край*. 1918. № 13. 20 квітня. С. 2.

⁸² Галь-Галь. Небіжниця — «Просвіта». *Газета Гадяцького земства «Рідний край»*. 1918. 3 жовтня. С. 2.

⁸³ ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 29.

ли тими організаціями, що доклали багато зусиль до формування почуттів українського національного самоусвідомлення місцевого населення.

Робота міських та сільських осередків у 1917 р.

Ромен. У другій половині 1917 р. Роменська «Просвіта» зосередила основну свою увагу на театральній діяльності, продовжуючи традиції драматичного товариства дореволюційних часів. Хоча працювала також і просвітянська бібліотека. Так, вже 30 липня драматичною секцією «Просвіти» був поставлений спектакль за драмою І. Карпенка-Карого «Безталанна», 6 серпня «Наймичка» того ж автора, 12 серпня драма «Степовий гість» Б. Грінченка, а 13 серпня «Мати-наймичка» І. Тогобочного. Кожен поставлений просвітянами спектакль потім жваво обговорювався на шпальтах роменської кооперативної газети «Наша спілка». Але таке звуження статутної діяльності викликало в багатьох просвітян і почуття незадоволення. В одному з грудневих номерів тієї ж газети «Наша спілка» якраз і критикувалася обмеженість Роменської «Просвіти» лише постановкою спектаклів і відсутність такої важливої сторони її діяльності як лекції та «відчити», а також неучасть в агітаційних кампаніях, пов'язаних з виборами до українських Установчих Зборів⁸⁴.

Член правління Роменської «Просвіти» М. Івченко одночасно був у 1917 р. і повітовим комісаром від Тимчасового уряду⁸⁵.

Суми. Найактивнішою на Слобожанщині в 1917–1918 рр. була діяльність Сумської «Просвіти». Сумська «Просвіта» вперше голосно заявила про себе під час свята Національного відродження 21 травня (за ст. ст.) 1917 р.⁸⁶, зініційованого Українською Центральною Радою. Загальною метою цих урочистостей було пробудження української національної свідомості серед жителів міста⁸⁷. Тоді тут пройшла багатотисячна маніфестація, яку біля міської думи вітали виконуючий обов'язки голови міської думи Микола Крамаренко та повітовий комісар (і відомий лікар-хірург) Олександр Мещанінов. На Покровській площі була відправлена, влаштована «Просвітою», урочиста панахида за Тарасом Шевчен-

⁸⁴ Просвітня робота. *Наша спілка*. 1917. № 81. 23 грудня. С. 3.

⁸⁵ *Наша спілка*. 1917. № 45. 27 серпня. С. 4.

⁸⁶ Порядок українського празника. *Сумской вестник*. 1917. № 109. 21 мая. С. 2.

⁸⁷ ДАСО. Ф. Р-2362. Оп. 20. Спр. 1. Арк. 27.

ком. А ввечері Товариство провело у помешканні громадського зібрання український вечір, де продавалися українські книжки й листівки. Вся виручка від цього вечора пішла на користь Національного Українського фонду⁸⁸. Тоді ж, за результатами мітингу, «Просвіта» внесла до міської думи пропозицію назвати одну із центральних вулиць іменем Тараса Шевченка, надати його ім'я одній із шкіл, а також поставити йому пам'ятник. Цікаво, як просвітяни обгрунтовували необхідність присутності імені Шевченка в сумському культурному ландшафті. На їхню думку, так, як це місто було засноване в 1655 р. вихідцями з Київщини, а Шевченко також народився на півдні Київщини, у тодішньому Канівському повіті, то звідсіля робився висновок, що теперішні сумські обивателі «кровно» пов'язані з батьківщиною поета⁸⁹. Цю свою пропозицію до міської думи Сумська «Просвіта» повторила наступного, 1918 р., 28 травня, додавши до Шевченка ще й ім'я письменника та педагога Бориса Грінченка (1863–1910), запропонувавши назвати його іменем двокласну жіночу («червону») школу. Тоді «Просвіта» також прохала «Думу Соборну вул. переіменовать у вулицю Тараса Шевченка» і «поставити бюст Т.Г. Шевченка у м. Сумах проти 1-ї жіночої гімназії»⁹⁰. Таким чином, на символічній карті Сум було започатковано формування шару української національної топонімії.

До речі, подібне ж свято Відродження рідного краю було проведене 23 травня і в Охтирці за активної участі Української громади. Тут також його важливою складовою був збір коштів до Національного фонду⁹¹.

Вже в перший рік свого існування просвітянський осередок м. Суми намагався брати участь і в місцевому політичному житті. Так, у союзі з Українським технічним та агрономічним товариством «Праця» Сумська «Просвіта» взяла участь у виборах 30

---

⁸⁸ З життя «Просвіт». В Сумах (Харківщина). *Вістник товариства «Просвіта» у Катеринославі*. Катеринослав, 1917. № 14. С. 3–4.

⁸⁹ ДАСО. Ф. Р-2362. Оп. 20. Спр. 1. Арк. 27зв.

⁹⁰ ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 33.

⁹¹ Такий збір коштів був організований через брак фінансової підтримки Української Центральної Ради і здійснювався серед українського населення на добровільній основі.

липня 1917 р. до міської думи. Набрал цей блок при цьому, правда, найменше голосів: із 9882 виборців Сум за нього проголосувало лише 112⁹².

Взагалі, просвітян дуже турбував низький рівень національної свідомості населення Сумського повіту та його політична пасивність, а також небажання йти у владу, щоб відстоювати свої національні права. Про це йшлося у статті писаря «Просвіти» І. Берестовського в «Сумском вестнике». «Що діяти? Що робити? — запитував цей активіст-просвітянин, бо — «взагалі, селяне-хлібороби по всьому Сумському повіту не знають, що таке Україна?, що таке автономія?, що таке федерація? і таке інше — для цього треба великої організації: скрізь їздить по селах і пробужувать, нагадувать про колишню славу України і про її права і вільності, котрі зломані були московськими царями. Певно, що пробувши в кайдаках 268 роки, українці деякі забули свою мову і про те, якого батька вони діти»⁹³.

Мова тут іде про донаціональний стан свідомості сільського населення. Перетворити таких «інстинктивних» носіїв української етнічності у свідомих членів української нації і було одним із завдань «Просвіти».

4 серпня 1917 р. російський Тимчасовий уряд видав «Тимчасову інструкцію Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду», за якою обмежувалася дія повноважень цього виконавчого органу Української Центральної Ради Генерального Секретаріату територіями Волинської, Київської, Подільської, Полтавської і частково Чернігівської губерній. Таким чином, Харківська губернія була виведена з-під юрисдикції Генерального секретаріату, що спричинило вибух невдоволення серед національно свідомих сил Слобожанщини. З приводу таких зазіхань на українські етнографічні межі Сумська «Просвіта» надіслала до Центральної Ради листа, де вказала:

«Загальні збори сумського товариства «Просвіта», протестуючи проти відокремлення Харьківщини від Автономної України, сподіваються, що Центральна Рада, як оборонець народних прав,

⁹² ДАСО. Ф. Р-2362. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 62.

⁹³ Берестовський І. До українців. *Сумской вестник*. 1917. № 183. 22 августа. С. 4.

вживе всіх заходів для об'єднання вилучених частин української території в єдину Автономну Україну»⁹⁴.

Також 29 липня 1917 р. у Харкові на нараді просвітян була утворена й Спілка «Просвіт» Слобожанщини⁹⁵, яка, як повідомив делегат Власенко на Першому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт», об'єднала 105 осередків. До неї ввійшли і «Просвіти» Лебединського, Сумського та Охтирського повітів.

Конотопський повіт. Як і в Сумах, Підлипенське сільське товариство «Просвіта» взяло участь у місцевих виборах до волосної народної ради 27 серпня у блоці з Українською партією соціалістів-революціонерів та Селянською спілкою. І на відміну від сумських просвітян у своєму селі вони здобули перемогу⁹⁶. А трохи пізніше, за свідченням Івана Довгого, члени «Просвіти» взагалі перейшли до лав партії українських есерів⁹⁷.

Ще Підлипенська «Просвіта» в 1917 р., як повідомляє та ж газета «Нова Рада», встигла видати, надрукувавши у Конотопській друкарні, п'ять брошур. Функціонував осередок товариства «Просвіта» в с. Малий Самбір, який виник навесні 1917 р. 10 вересня ця «Просвіта» разом з Селянською спілкою надіслала Українській Центральній Раді та її виконавчому органу — Генеральному Секретаріатові привітання, в якому було завірчення, що в разі якого-небудь насильства контрреволюційних сил над Українською Центральною Радою все селянство виступить їй на допомогу⁹⁸.

Роменський повіт. У с. Вовківці «Просвіта» організувала бібліотеку, в якій було 700 українських книг та майстерю-палітурню. Крім того, в цьому селі була започаткована ще й книгарня, яка жваво торгувала українською літературою. Книги у неї замовляла навіть Роменська повітова земська управа, якій вона продала українських підручників на сумубільше, ніж 900 крб. Взагалі, на думку організатора цієї «Просвіти» студента Івана Зацаринного лише за перший рік свого існування «на читання, лекції та вистави вона за-

⁹⁴ Протест проти відокремлення Харківщини. *Нова Рада*. 1917. № 134. 10 вересня. С. 3.

⁹⁵ Спілка Просвіт на Слобожанщині. *Рідне слово*. 1917. № 19-20. 14 жовтня. С. 6.

⁹⁶ *Черниговская земская газета*. 1917. № 74. С. 4.

⁹⁷ ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 5. Спр. 70. Арк. 29.

⁹⁸ *Черниговская земская газета*. 1917. № 82-83. 27 октября. С. 9

вше притягала таку кількість селян, що найбільша кімната місцевої школи не могла вмістити слухачів. «Просвіта» давала здоровий напрямок думці селян і тим сприяла тому, що останні не чинили ніяких бешкетів»⁹⁹.

Перекопівська «Просвіта» 6 серпня влаштовує силами свого драматичного гуртка виставу І. Тогобочного «Борці за Мрії», а 15 серпня ще дві вистави — О. Володського «Панна-штукарка» і М. Кропивницького «По ревізії». Весь прибуток від показу цих спектаклів (400 крб.) просвітяни витратили на поповнення своєї книгарні книгами¹⁰⁰.

А «Просвіта» с. Ведмеже у жовтні відкриває недільну школу для дорослих. Причому великого значення в її програмі надавалося читанню лекцій з історії України та українського письменства, а також політичних наук. Але спочатку до неї записалися виключно жінки та дівчата¹⁰¹.

Гадяцький повіт. Подільківська «Просвіта» вже 4 червня влаштувала виставу, частину прибутку від якого витратила на закупівлю книжок, а іншу відіслала в Київ на підтримку Українського Національного Фонду¹⁰².

5 листопада також був організований осередок товариства «Просвіта» і в с. Синівка. Це товариство розпочало свою діяльність з облаштування свого власного помешкання при школі¹⁰³.

«Просвіти» за більшовиків, у перші місяці 1918 р.

Після приходу до влади більшовиків на початку 1918 р. на території сучасної Сумщини «Просвіти» якогось тиску з їх боку не зазнали. Може тому, що перебування більшовиків при владі було не довгими: вже наприкінці березня — початку квітня влада УНР на територію Сумщини за допомогою німецько-австрійських військ знову повертається.

Участь «Просвіт» у ліквідації неписьменності

Одним із чільних завдань осередків цих сільських «Просвіт» була ліквідація неписьменності. Але в 1917 р. ця кампанія лише

⁹⁹ ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 38.

¹⁰⁰ *Наша спілка*. 1917. № 45. 27 серпня. С. 4.

¹⁰¹ Там само. № 64. 21 жовтня. С. 4.

¹⁰² *Газета Гадяцького земства*. 1917. № 63. 12 июня.

¹⁰³ ДАПО. Ф. 3283. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

розпочинається. І треба сказати, що цю місію деякі товариства продовжували виконувати аж до 1922 р. Справді, в умовах, як уже писалося вище, коли більше 80% сільського населення було неписьменним організація освітньої справи не могла не вийти на перше місце. За справу поширення грамотності сільські осередки взяли досить рішуче. Так, на грудень 1917 р. лише в Роменському повіті вже функціонувало 30 недільних шкіл для дорослих, організованих «Просвітами»¹⁰⁴, при багатьох осередках працювали також школи грамоти та загально-освітні курси з навчання грамоти дітей і дорослих. На повітовому з'їзді «Просвіт» Роменщини було вирішено, що якщо в групі набереться 15 учнів, то вчителям недільних шкіл платити по 40 крб. щомісяця¹⁰⁵. Початкові знання в таких школах подавалися рідною для селян українською мовою. В наступні роки, зважаючи на складність і політичної ситуації в регіоні, й військові дії цей вид статутної діяльності просвітян занепав, але якісь окремі факти існування шкіл і курсів для дорослих продовжують фіксуватися.

Робота з ліквідації неписьменності була продовжена «Просвітами» і в 1918 р. Так, у Гадяцькому повіті Подільківська «Просвіта» у 1918 р. організувала школу для дорослих, яку відвідувало переважно жіноцтво від 15 років. У ній вчителі місцевої школи навчали їх грамоти протягом двох місяців¹⁰⁶. Влітку 1919 р. Засульська «Просвіта» відновлює роботу курсів для дорослих: неграмотних, малограмотних¹⁰⁷. З 1 березня 1920 р. почала діяти просвітянська школа і в с. Плавинище Роменського повіту¹⁰⁸. Загальноосвітні курси для дорослих організувала в 1920 р. і Синівська «Просвіта»¹⁰⁹. Взагалі, з березня 1920 р. робота «Просвіт» з подолання неписьменності різко активізується.

Театральна справа

Іншим завданням просвітянських осередків була організація театральної справи. При товариствах утворювалися театральні секції, а то й просто драматичні гуртки, куди входила місцева ін-

¹⁰⁴ Повітовий з'їзд Просвіт. *Наша спілка*. 1917. 13 грудня. С. 4.

¹⁰⁵ ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 159. Арк. 89.

¹⁰⁶ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 36зв.

¹⁰⁷ Засульська Просвіта. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 4. 1 липня. С. 20.

¹⁰⁸ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 94.

¹⁰⁹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 23.

телігенція та ініціативні селяни; саме вони й репрезентували театральну справу в «Просвітах». Потрібно сказати, що постановка українських спектаклів аматорами мала довгу традицію, що тяглася ще з дореволюційних часів. І просвітянські театральні гуртки часто її просто продовжили. Основу їхнього репертуару складали п'єси українських драматургів народницького спрямування, насамперед І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, Т. Шевченка, М. Кропивницького. Але через брак коштів та невисокий інтелектуальний рівень неписьменного селянства багато «Просвіт» не могли дозволити собі постановку «складних» вистав. Найчастіше все обмежувалося простими за змістом та невеликими за обсягом п'єсами-жартами та водевілями. Тому в цей час у репертуарі просвітянських драматичних гуртків найпопулярнішими були п'єси на зразок «Сватання на Гончарівці», «Пропечатали», «Кум-мірошник», «На Україні», «Товариш Пролітайло». Інколи, йдучи назустріч невибагливим смакам глядачів, організатори вистав вводили до їх змісту співи й танці, яких у самих творах не було. До того ж серед консервативно налаштованого старшого покоління селян, священників та чорносотенного елементу часто спостерігалася ситуація нерозуміння й неприйняття театральних ініціатив просвітян. Та спостерігалася й інша тенденція: багатьом селянам були образливими й швидко набридали п'єси про «придуркуватого хохла» й вони вимагали чогось серйознішого. Як зауважували самі селяни: «І без того тяжке життя, а піди на теє «представлення», то не побачиш, щоб з панів сміялись, а все з нашого брата-мужика плзують, забавляючи нас як малих дітей»¹¹⁰.

Як би там не було, але робота драматичних гуртків — це основний вид діяльності «Просвіт», саме через вистави серед сільського населення поширювалися освітні ідеї, пробуджувалися національні почуття, формувалися естетичні смаки; тобто вони були важливим чинником піднесення їх загального духовного рівня. Треба сказати, що основним джерелом грошових надходжень сільських «Просвіт» (крім членських внесків, звичайно) були якраз кошти, виручені від продажу квитків на такі вистави. Прибутки від театральних заходів часто йшли на благодійні цілі: на Український національний фонд,

¹¹⁰ Дух К. Я. Без Просвіт. *Рідний край*. 1918. 3 жовтня. С. 2.

дітям з бідних родин, інвалідам, армії. Самодіяльний селянський театр, що творився «Просвітами» — явище справді унікальне. Важко знайти щось подібне навіть серед інших традиційних культур європейських народів.

Найвідомішим вважався театральний просвітянський центр у Ромнах. Рівень постановки спектаклів тут був цілком професійним. А в березні 1918 р. до Роменської «Просвіти» було приписане реорганізоване музично-драматичне товариство, що отримало назву «Драматична секція Роменської «Просвіти». Саме тут з листопада 1918 р., після побудови пам'ятника Т. Шевченку, починає працювати знаменитий режисер і скульптор Іван Кавалерідзе¹¹¹. З діяльністю Роменського драматичного театру була пов'язана творча доля таких акторів-корифеїв загальноукраїнського масштабу як Ганна Затиркевич-Карпинська (1855–1921), Василь Яременко (1895–1976), Степан Шкурат (1886–1973), Ірина Підпригора (Воликівська) (1902–1979)¹¹². Роменська «Просвіта» могла дозволити собі навіть запрошувати на гастролі до міста київську трупу Саксаганського під керівництвом режисера Олександра Корольчука.

Для забезпечення професійнішого підходу при постановці вистав у сільській місцевості Роменське бюро «Просвіт» трохи пізніше, починаючи з лютого місяця 1919 р., організовувало двомісячні регентсько-режисерські курси. Цікавою видається програма курсів, яка складалася з таких предметів:

- «1) Історія України — 18 год.
- 2) Історія Греції та Риму — 10 г.
- 3) Історія Українського письменства — 18 год.
- 4) Історія Української культури — 6 год.
- 5) Історія музики — 10 год.
- 6) Історія мистецтва — 18 год.
- 7) Історія Українського театру — 10 год.

---

¹¹¹Палій О. Український драматичний театр у Ромнах (1918–1925 рр.). *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. 2013. Вип. 13. С. 56.

¹¹²Пізніше, в 1954 р., Василь Яременко отримує звання народного артиста СРСР, Степан Шкурат у 1935 р. стане заслуженим артистом РРФСР, а в 1971 р. — народним артистом УРСР, Ірина Підпригора (Воликівська) також з 1941 р. — народна артистка УРСР.

- 8) Елементарна теорія музики та співу — 50 год.
- 9) Сольфеджіо — 50 год.
- 10) Проходження репертуару — 20 год.
- 11) Історія театру Греції Риму та Західньо-Європейського — 10 год.»¹¹³.

У драматичних секціях сільських «Просвітах» гостро відчувалася потреба в реквізиті й декораціях. І тут Роменське Бюро «Просвіт» прийшло на допомогу. Саме з його ініціативи було відкрито художню майстерню, в якій було намальовано декорації до вистав для 26 товариств¹¹⁴.

Книговидавництво та книгарні

На відміну від «Просвіт» Поділля чи Київщини книговидавнича справа у «Просвітах», що виникли на території сучасної Сумщини в силу різних обставин розповсюдження не знайшла. Правда, спроби налагодити її у деяких «Просвітах», починаючи з 1917 р., були. Відомі окремі видання Підлипенської¹¹⁵, Конотопської¹¹⁶ та Охтирської¹¹⁷ «Просвіт». Кілька брошур видала й Роменська «Просвіта»¹¹⁸.

Щодо функціонування просвітніх книгарень (наприклад, при Роменській, Кролевецькій, Конотопській «Просвітах» чи «Просвіті» с. Вовківці Роменського повіту), то тут варто зазначити, що в них у цей час відчувалася гостра нестача україномовної книги. У Ромнах дозвіл на будівництво книгарні-кіоску (тоді ще Українській громаді) міська дума дала у квітні 1917 р. Але в грудні 1917 р. повіто-

---

¹¹³ До відкриття регентсько-режисьорських курсів при бюро Спілки «Просвіт». *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1920. Ч. 3–4. С. 62.

¹¹⁴ Там само. С. 58.

¹¹⁵ Підлипенська «Просвіта» в 1917 р. видала в Конотопі п'ять брошур: № 1: «Організуйся або голодай», № 2: «Український катехизис (з нагоди трьохрічного ювілею Підлипенської Товариської Книгозбірні)», № 3: «На апостольським престолі чернець годований сидить», № 4: «Пісні й вірші народньої волі», № 5: «Програм Української Народньої Партії» [Нова Рада. 1917. 6 липня. С. 4].

¹¹⁶ *Кооперація и жизнь*. Конотоп, 1919. № 8. С. 11.

¹¹⁷ *Збірник*. Охтирка: Вид-во Спілки споживчих т-в «Просвіта», 1920. 31 с. Цей збірник за редакцією Матвія Довгополюка і коштом споживчого товариства «Кооперація» був присвячений пам'яті Тараса Шевченка і вийшов до 59 роковин з дня смерті Кобзаря.

¹¹⁸ Нові Видання Роменської Просвіти. *Просвітянин*. Ромен, 1919. № 1. С. 13.

вий з'їзд «Просвіт» прохає міську владу відкрити велику книгарню, «де б можна набувати книжки»¹¹⁹. У лютому 1919 р., врешті, така книгарня була відкрита. Збудована вона була на перехресті вулиць Полтавської та Шевченківської, біля пам'ятника Шевченкові¹²⁰.

Кролевецька «Просвіта» у своєму помешканні також мала книгарню, яка містилася «в малюсенькій яточці». Вона була створена на початку листопада 1917 р. і до липня 1918 р. продала літератури на суму близько 4 тис. крб.¹²¹. Відомо, що за часів Гетьманату під час обшуку Державною вартою 11 вересня 1918 р. «Просвіти» з цієї книгарні було вилучено 125 примірників соціалістичної літератури і забрано членський реєстр¹²².

У Конотопі, коли за того ж Гетьманату в повіті діяла заборона на організацію «Просвіт» на вулиці Гоголівській все ж таки працювала українська книгарня, в якій був досить великий вибір україномовних книг, підручників та газет («Робітничка газета», «Нова Рада»)¹²³.

«Просвіти» Сумщини за часів Української Держави та Директорії УНР (квітень 1918 — січень 1919)

У 1918 р. влада на території Сумщини змінювалася тричі. Після того як був підписаний Брестський договір і німецько-австрійські війська ввійшли на територію України, війську Центральної Ради з цими новими союзниками вдалося вигнати більшовиків з українських земель і таким чином була відновлена влада УНР на чолі з Центральною Радою. Далі був державний переворот генерала Павла Скоропадського 29 квітня, в результаті якого постала Українська держава на чолі з цим гетьманом. Врешті, в результаті антигетьманського повстання і зречення влади Скоропадським 14 грудня відновлюється попередня влада («друга» УНР) на чолі з Директорією. Ну, а вже у січні 1919 р. територія Сумщини переходить під владу більшовиків. Така часта зміна влади дестабілізувала і культурне життя України. Але в будь-якому випадку вона зовсім не завадила подальшому розвитку «Просвіт».

¹¹⁹ Повітовий З'їзд Просвіт. *Наша спілка*. 1917. № 78 (13 грудня). С. 4.

¹²⁰ Книгарня Роменської Просвіти. *Просвітянин*. *Культурно-просвітний журнал*. Ромен, 1919. № 1. С. 13.

¹²¹ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 4–5зв.

¹²² Там само. Спр. 367. Арк. 163.

¹²³ Там само. Арк. 162.

Сумська «Просвіта». За часів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського Сумська «Просвіта» активізувала свою діяльність. З кінця 1917 р. новим головою її Ради став Євген Колодяжний (? — 1958). У 1918 р. він працював юристом (на посаді податкового інспектора), належав до партії українських соціалістів-революціонерів і вважався «старим революційним робітником»¹²⁴. У квітні 1918 р. з ініціативи «Просвіти» він був затверджений урядом УНР комісаром Сумського повіту. За Директорії 21 грудня 1918 р. Сумськими земськими повітовими зборами Є. Колодяжний знову був обраний комісаром повіту і 26 грудня затверджений на цій посаді Харківським губернським комісаром¹²⁵.

В цей час для «Просвіти» гостро стояло питання наявності свого приміщення для проведення просвітницької роботи. 11 січня 1918 р. Сумська повітова земська управа надала «Просвіті» для репетицій хору та театральної трупі приміщення у двокласному жіночому земському училищі (саме цьому училищу «Просвіта» запропонує присвоїти ім'я Бориса Грінченка)¹²⁶. А 14 червня «Просвіта» уклала договір з Сумською земською повітовою управою про передачу їй у найм двох кімнат в будинку Петра Бережного терміном з 5 червня 1918 р. і до 1 серпня 1919 р. з місячною оплатою 60 крб.¹²⁷. Але в листопаді 1918 р. Рада Сумської «Просвіти»

¹²⁴ ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 36. 31. Арк. 26–27.

¹²⁵ Далі, після відступу військ Директорії з Сум, Є. Колодяжний восени 1919 р. очолював Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ УНР. А 10 березня 1920 р. він був призначений губернським комісаром Поділля. З 15 липня 1920 р. Колодяжний був звільнений з цієї посади і відряджений до Адміністративного департаменту Міністерства внутрішніх справ. У 1920 р. емігрував. Проживав на Західній Волині, що у 1919–1939 рр. перебувала в складі Польщі, у м. Рівне. Працював у магістраті, керував книгарнею «Наша культура». Брав участь у заснуванні осередків культурно-освітніх об'єднань у м. Рівне: «Літературно-мистецького товариства ім. Лесі Українки» у 1927 р. і «Рідна хата» у 1931 р. Після Другої світової війни жив у м. Ульм (ФРН), де й помер 30 січня 1958-го р. [Кравчук О. М. Подільські губернські комісари доби Директорії УНР. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника*: зб. наук. пр. / редкол.: О. О. Заремба (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський, 2020. Т. 3. С. 351–352].

¹²⁶ ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 8зв.–9.

¹²⁷ Там само. Арк. 154зв.–155зв. Будинок Петра Бережного — зараз це будинок на площі Покровській, 11. У ньому до революції знаходився готель «Версаль» і до 1913 р. тут арендувало собі кілька кімнат Малоросійське драматичне товариство, а в

знову звертається до земської управи з проханням надати їй приміщення¹²⁸.

Фінансово Сумська «Просвіта» була небагатою організацією. Фактично, єдиними джерелами грошових надходжень були членські внески та ще кошти, виручені від продажу квитків на спектаклі. Тому просвітяни постійно зверталися за допомогою до органів місцевого самоврядування. Так, Рада «Просвіти» на своєму засіданні 11 листопада 1917 р. постановила прохати Сумське повітове земство про грошову допомогу у розмірі 5 000 крб. (3 000 — на закупівлю книг для бібліотеки-читальні і 2 000 — на утворення спеціального капіталу на купівлю книжок для продажу). Можливість такого прохання просвітяни обумовили тим фактом, що їхнє товариство виконує ту ж саму роботу, що й відділ позашкільної освіти при Сумському земстві¹²⁹. В результаті Сумська повітова народна управа заклала у видатки на 1918 р. одноразову допомогу «Просвіті» (на книгозбірню) у розмірі 1 000 карбованців¹³⁰. 29 червня 1918 р. Рада «Просвіти» прохає Сумську міську управу дати їй субсидію у розмірі 2 000 крб.¹³¹. А 11 липня 1918 р. фінансова комісія Сумської міської думи розглянула клопотання «Жіночої спілки» при «Просвіті» про субсидію на утримання дитячої площадки на Холодній горі та самої «Просвіти» на покращення її бібліотеки і постановила видати їм такі субсидії («в самых скромных размерах») по 500 крб.¹³².

Театральна справа залишалася одним з головних напрямків діяльності «Просвіти». І якщо у 1917 р. сумські просвітяни ще не звертали великої уваги на цей вид роботи, то у 1918 р. постановка спектаклів стає їх головним завданням. Вони постійно ставили українські спектаклі як своїми власними силами, так і організували виступи українських труп в орендованому ними театрі Дмитра Кошепанова¹³³. Певне уявлення про театральну діяльність Товариства

1942 р. у цьому будинку розташовувалися українські організації й під прикриттям «Просвіти» діяло підпілля революційної ОУН на чолі з Семеном Сапуном.

¹²⁸ Помещение для Просвиты. *Луч.* 1918. № 119. 7 ноября. С. 2.

¹²⁹ ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 31.

¹³⁰ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 362. Арк. 5.

¹³¹ ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 30.

¹³² Там само. Арк. 31.

¹³³ Там само. Арк. 23.

дає їхній фінансовий звіт міській управі за першу половину вересня місяця 1918 р. Отже, Сумською «Просвітою» в театрі Д. Корепанова 3 вересня був поставлений спектакль за п'єсою І. Карпенка-Карого «Бондарівна», квитки було продано 349 глядачам і виручено за них 606 крб. 05 коп., 5 вересня — вистава за баладою Тараса Шевченка «Така її доля», на якій була присутня 291 особа, прибуток — 470 крб. 57 коп., 8 вересня ставилася п'єса І. Тогобочного «Жидівка вихрестка», на ній були присутні 746 глядачів і виручено 1 504 крб. 54 коп., 12 вересня комедію Г. Грушевського «Розбиті надії» переглянуло 487 осіб, за квитки виторгувано 844 крб. 13 коп., 14 вересня на спектаклях «Така її доля» та С. Васильченка «На перші гулі» побувало 409 глядачів, прибуток — 810 крб. 48 коп., 15 вересня ставилася п'єса за однойменним твором Тараса Шевченка «Матинаймичка», на якій були присутні 677 осіб, виручка — 1 488 крб. 34 коп. З урахуванням дефіциту весь прибуток від зіграних у першій половині вересня спектаклів становив 6 499 крб. 69 коп.¹³⁴. У відповідь на прохання «Просвіти» звільнити грошові надходження за ці спектаклі від внесення благодійного збору у міську казну Сумська управа, у свою чергу, попрохала її все таки внести в касу 748 крб. 65 коп., а коли міська дума задовольнить клопотання «Просвіти», то кошти їй будуть повернені¹³⁵.

Постановка театральних вистав просвітянами широко висвітлювалася у місцевій пресі. Так, газета «Сумской вестник» схвально відгукується про спектакль за п'єсою Саксаганського поставлений силами драматичної секції «Просвіти». А потім в цілому схвально відгукнулася і про постановку просвітянами 15 липня п'єси М. Старицького «Ой, не ходи Грицю та й на вечорниці»¹³⁶.

Найбільш значущим у діяльності Сумської «Просвіти» часів Української Держави було відкриття за її ініціативи і її зусиллями українських гімназій. У Сумах українська мішана гімназія повинна була мати підготовчий, а також перший та другий класи. Плата за навчання у підготовчому класі — 150 крб, у першому та другому класах — 200 крб.¹³⁷. За грошовою допомогою у справі облашту-

¹³⁴ ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 35.

¹³⁵ Там само. Арк. 28.

¹³⁶ Таненко. Театр. *Сумской вестник*. № 69. 21 июля. С. 4.

¹³⁷ Об'ява. *Луч*. 1918. 14 августа. С. 1.

вання цієї гімназії сумські просвітяни тоді звернулися до союзу кооперативів.

У жовтні 1918 р. під час розгортання дискусії про впровадження в Україні двох державних мов — української й російської з'їзд товариств «Просвіти» Сумського повіту однозначно висловився за українську мову як єдину державну і резолюція з цього приводу була направлена гетьманові П. Скоропадському. З'їзд постановив: «... 2) Українська мова в Українській державі повинна бути Державною. 3) Українська мова повинна бути обов'язковою по всіх урядових та громадських публічно-правових інституціях... 5) Ворожі виступи, навіть урядовців, проти української мови, яко мови Державної вважаємо за виступ проти України»¹³⁸.

Крім того, «Просвіта» постійно організовувала проведення літературних вечірок та концертів, читання лекцій, найчастіше у своєму приміщенні. Так, лекції з національної проблематики у 1918 р. читали письменник Яків Мамонтов («Українська культура», «Ідеал громадянського виховання», «Українська Муза»), В. Коломійченко («Трагедія української інтелігенції»), публіцист та громадський діяч Микола Юхновський. А відомий літератор Гнат Хоткевич призначив свої лекції з історії України з 15 жовтня 1918 р. На 3 жовтня цього ж року у приміщенні «Просвіти» був запланований концерт відомого кобзаря Слобожанщини Івана Кучугури-Кучеренка¹³⁹. До всього ж, як повідомляє у своїх спогадах учасник революційного руху на боці більшовиків Василь Обозний приміщення Сумської «Просвіти» восени 1918 р. було ще й тим легальним місцем, де збиралися незадоволені владою Гетьмана та німців¹⁴⁰.

А ще Сумське товариство у 1918 р. організувало національний хор, намагалося відкрити історико-філологічний факультет в Сумському народному університеті імені Т. Г. Шевченка та книжковий кооператив. Така активна діяльність сумських просвітян була відзначена на четвертому з'їзді спілки «Просвіт» Слобожанщини, що проходив 13 жовтня у Харкові¹⁴¹.

¹³⁸ Съезд просвит. *Луч.* 1918. № 96. 9 октября. С. 4.

¹³⁹ Украинській концерт. *Луч.* 1918. № 91. 3 октября. С. 4.

¹⁴⁰ ДАСО. Ф. П-9. Оп. 2. Спр. 9. Арк. 92.

¹⁴¹ Даниленко К. Четвертий з'їзд Спілки «Просвіт» Слобожанщини в м. Харкові. *Земське діло.* 1918. № 345. 28 жовтня. С. 3.

Білопільська «Просвіта». Членами Білопільської «Просвіти» у 1918 р. було близько 45 чоловік. Очолював її мировий суддя Г. Чугаїв. І за рік їм вдалося провести три загальні збори¹⁴².

Ця організація була тоді єдиною в містечку, що вела хоч якусь культурно-просвітницьку роботу. Навесні 1918 р. просвітянам вдалося організувати театральний гурток і поставити кілька спектаклів, а також поповнити бібліотеку та організувати систематичний курс з української мови та літератури, який читався протягом двох тижнів спеціально запрошеним лектором.

У планах «Просвіти» було ще відкриття школи для дорослих та видання «Історії м. Білопілья»¹⁴³. Але наприкінці 1918 р. це товариство із-за хронічної нестачі коштів та захоплення влади більшовиками припинило у свою діяльність.

Лебединська «Просвіта». У Лебедині «Просвіту» фактично прийшлося перезаснувати. Та «Просвіта», що виникла у квітні 1917 р. вже у червні припинила своє існування і тому 7 травня 1918 р. знову відбулися організаційні збори з заснування у місті осередку товариства. Його очолив завідувач позашкільного підв'їдділу Лебединського відділу освіти Петро Іванович Духно, який трохи пізніше, за більшовиків, деякий час очолював також і сам повітовий відділ народної освіти¹⁴⁴. Ще одним з лідерів був Пателеймон Домашенко. Було організовано три секції: музично-драматичну, літературно-наукову та бібліотечну і осередок знову розпочав свою роботу. Розташовувалася «Просвіта» у колишній парафіяльній Троїцькій школі. Бібліотечна секція тут працювала найактивніше. Книгозбірня на жовтень місяць нараховувалося більше півтори тисячі

¹⁴² «Просвіти» соборної України. Слово «Просвіти». 2014. Ч. 7. 20–26 лютого. С. 6.

¹⁴³ *Луч.* Суми, 1919. № 9–10. 17 апреля. С. 56.

¹⁴⁴ У своїх спогадах Юрій Самброс так писав про лебединську групу молодих ентузіастів, що, як і охтирська, склалася в післяденікінські часи і працювала на ниві освіти: «Мені відома, наприклад, напрочуд схожа на нашу така ж сама купка в недалекому від нас Лебединському повіті, що утворилася цілком незалежно від нас, не знала про наше існування, але працювала точнісінько так, як і наша. Вона керувала Лебединським повітовим відділом народної освіти. Очевидно, це було «знаменієм часу». У них головну роль грав Петро Іванович Духно, а в сузір'я входили, наскільки пригадую, Галич, Древаль, Дубівна й ще кілька товаришів, що їхніх прізвищ я вже не в силі пригадати» [Самброс Ю. *Щаблі. Мій шлях до комунізму*. Нью-Йорк: Сучасність, 1988. С. 118].

книг і цій секції вдалося облаштувати ще й читальню. Планувалося також організувати мандрівні книгозбірні для забезпечення літературою селян з навколишніх сіл. Тут дався взнати досвід «Просвіт» Галичини, які широко практикували такі форми роботи як мандрівні бібліотеки чи мандрівні театри.

Драматичною секцією у 1918 р. було поставлено спектакль у с. Романівці, а літературно-науковою секцією були організовані курси з вивчення української мови для державних службовців м. Лебедин. Крім того, представниками цієї секції читалися доповіді з педагогіки, історії літератури, бібліотечної справи, збиралися етнографічні-діалектологічні матеріали та матеріали з природничої й медичної термінології. На українських учительських курсах Радою «Просвіти» була влаштована виставка більше, ніж півтори тисячі українських книжок з найрізноманітніших галузей знань¹⁴⁵.

Лебединській «Просвіті» прийшлося працювати у місті, де були досить сильними антиукраїнські настрої державних службовців та частини вчителів, що мали великі впливи в установах міського самоврядування. Може тому, товариство прохало Міністерство народної освіти та мистецтва, щоб гроші, що спрямовувалися на позашкільну освіту надавати не Лебединській міській управі, а прямо «Просвіті»¹⁴⁶. Побоювання, що ці гроші отримають проросійські організації (наприклад, Професійний учительський союз) були небезпідставними. І справді, вже за Директорії кошти у сумі 7 567 карбованців Міністерство на початку січня 1919 р. перерахувало безпосередньо саме Лебединській «Просвіті»¹⁴⁷.

Роменська «Просвіта». За короткий період перебування при владі більшовиків (січень–березень 1918 р.) до Роменської «Просвіти» був приписаний драматичний гурток.

В самому м. Ромни кількість осередків товариства поступово збільшується. У грудні 1917 р. виникає ще один просвітянський осередок у такому українному районі міста, як Западінці. А у 1918 р. створюється й просвітянський гурток ім. Івана Котляревського.

¹⁴⁵ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11–16.

¹⁴⁶ Там само. Оп. 2. Спр. 374. Арк. 18–18зв.

¹⁴⁷ Там само. Арк. 22

На весь літній сезон 1918 р. «Просвіта» запросила з Києва акторів з театральної трупі М. Садовського. І вже 25 травня театральний сезон у літньому театрі міського парку відкрився постановкою «Нагалки Полтавки» І. Котляревського (режисер О. Корольчук). В захопленні від гри київських акторів місцева газета тоді писала, що часто до «Ромен потикалися і годували публіку гопаком і горілкою всякі русько-малоруські трупи, здавалоськінця й краю сьому не буде та на сей рік доля усміхнулась і ми маєм счастья бачитьу себе і вітатъ справжніх артистів, тих, що дійсно несуть «не хибно» свій стяг священний»¹⁴⁸.

Потрібно сказати, що того літа київські актори виконували не лише п'єси з класичного українського репертуару, а й твори О. Олеся («Тихий вечір»), В. Винниченка («Молода кров»), С. Черкасенка («Про що тирса шелестіла»).

А 6 листопада роменські просвітяни у Народному Домі влаштували і свою виставу-концерт. Було поставлено водевіль Степана Васильченка «На перші гулі» (декорації до цієї вистави виготовив І. Кавалерідзе), далі йшли декламації творів В. Винниченка та Л. Старицької. Також великий з'єднаний хор Роменської, Западинської та Засульської «Просвіт» під керівництвом М. Богдановича виконав такі пісні як «Б'ють пороги», «Умер батько наш та й покинув нас», «Сон»¹⁴⁹.

22 грудня 1918 року в Народному Домі відбулися надзвичайні загальні збори Роменського міського товариства «Просвіта». Товариство тоді складалося зі 117 членів, але на збори прибуло лише близько 50 чоловік. Така ситуація пояснювалася тим, що у багатьох його членів просто зник ентузіазм і вони збайдужіли до просвітніх справ¹⁵⁰. Одним з головних питань на цих зборах було питання про повернення взятих кредитів на побудову пам'ятника Т. Шевченку. Просвітянська комісія з побудови цього пам'ятника, яку очолював Яків Данилов мала борг перед кредиторами у сумі 20 000 крб. Тому збори, крім винесення подяки І. Кавалерідзе й Данилову за відмінну працю, ще й просили останнього вжити якнайширших заходів зі збирання коштів, щоб пошвидше розплатитися з боргами.

¹⁴⁸ М. М. Наталка Полтавка. *Народное слово*. 1918. № 32. 29 мая. С. 2.

¹⁴⁹ М. М. Вистава-концерт Просвіти. *Наше слово*. 1918. № 29. 14 ноября. С. 2.

¹⁵⁰ *Наше слово*. 1918. № 59. 21 декабря. С. 3.

Збори також постановили збільшити членський внесок з 3 до 10 крб., в Раду «Просвіти» призначили двох членів з грошовим утриманням і ввели посаду рахівника¹⁵¹.

Сільські «Просвіти» Сумщини у 1918 р.

Сумський повіт. Місцевою «Просвітою» влітку 1918 р. була відкрита гімназія в с. Верхня Сироватка¹⁵². На початку вона повинна була мати три перших класи. Плата за навчання одного учня — 250 крб. за рік¹⁵³. Міністерством освіти планувалося, що вже з 1 січня 1919 р. такі гімназії перейдуть до розряду державних навчальних закладів. Ще одна, вже державна мішана гімназія, була відкрита за сприяння «Просвіти» у с. Юнаківка¹⁵⁴. Міністерство освіти дало згоду на її відкриття 5 серпня 1918 р.

Ну, а всього у Сумському повіті 1917–1918 рр. діяло шість осередків товариства «Просвіта»: у Сумах, Білопільлі, Стецьківці (лише у 1917 р.), Юнаківці (з 1918 р.), Нижній та Верхній Сироватці (лише у 1918 р.). Найдовше з них проіснувала Юнаківська «Просвіта» — до 1921 р.

Охтирський повіт. У 1918 р., після того, як до влади в Україні наприкінці квітня прийшов гетьман Павло Скоропадський, «Просвіти» повіту продовжили свою роботу.

У цей час осередки цього товариства долучаються до відкриття як українських початкових шкіл, так і гімназій. Так, Боромлянська «Просвіта» відіграла головну роль при відкритті української реальної школи в селі¹⁵⁵. Правда, наступного, 1919 р. більшовики цю середню школу закрили за українську мову викладання в ній, а її директору К. Гревізирському прийшлося навіть втікати до Харкова¹⁵⁶.

Фінансово «Просвіти» були організаціями небагатими й тому коштів з членських внесків та з прибутку від продажу квитків на вистави задля продовження своєї діяльності їм постійно не вистачало. І тут спонсорську допомогу «Просвітам» часто надавала місцева кооперація. За приклад може слугувати допомога коштами

¹⁵¹ М. М. З життя Роменського тов. Просвіта. *Наше слово*. 1918. № 62. 25 декабря. С. 2.

¹⁵² Гимназия в Вер. Сироватке. *Земские известия*. 1918. № 44. 12 сентября.

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 1. Спр. 631. Арк. 1.

¹⁵⁵ Там само. Спр. 594. Арк. 4.

¹⁵⁶ Самброс Ю. *Щаблі. Мій шлях до комунізму*. [Нью-Йорк]: Сучасність, 1988. С. 83.

«Просвіті» с. Рясне для постановки нею спектаклів з боку сільського споживчого товариства¹⁵⁷.

На Охтирщині в 1918 р. кількість «Просвіт» у порівнянні з 1917 р. фактично не збільшується і на цей час їх було — 13 (м. Охтирка, сл. Краснопілля, сс. Боромля, Хухра, Білка, Котельва, Тростянець, Кириківка, Янків Ріг, Пархомівка, Нижньовеселівка, Рясне та х. Климентієве)¹⁵⁸. Знову ж, мова йде просто про зареєстровані осередки товариства, але це ще не означає, що всі вони проводили активну роботу з виконання своїх статутних завдань.

Для порівняння, майже така ж сама кількість «Просвіт» на листопад 1918 р. була й у сусідньому Лебединському повіті — 12 (Лебединська, Кам'янська, Біжівська, Аннінська, Маловорожбянська, Маловисторопська, Буймерівська, Рябушкінська, Чупахівська, Бишкінська, Тернівська).

Роменський повіт. У с. Протасівка 27 травня 1918 р. була відкрита місцевою «Просвітою» книгозбірня-читальня. На відкритті хор проспівав «Ще не вмерла Україна» та «Заповіт». Був проведений молебень і батюшка сказав кілька теплих слів до селян. Крім того, на урочистостях виступили голова «Просвіти» та повітовий інструктор з позашкільної освіти. А наприкінці зібрання було продовжено запис до членів «Просвіти» та зібрано пожертвування на читальню¹⁵⁹.

На четвертому повітовому з'їзді «Просвіт», що відбувся у Ромнах 13 червня 1918 р. було вирішено, крім усього іншого, влаштувати сільськими осередками й свято «День Просвіт». Тому у с. Вовківці місцева «Просвіта» 23 червня влаштувала свій «День Просвіт». Тут після проведення молебня виступали керівники «Просвіти» з промовами про значення і завдання «Просвіти» та значення і завдання театру. А ввечері, 23 та 24 червня, були показані вистави «Пан Штукарович» та «Піймав облизня». Після вистав просвітянський хор співав українських пісень¹⁶⁰.

¹⁵⁷Жадановский П. Народный театр и кооперация. *Кооперативный путь*. Ахтырка, 1918. № 14. 1 августа. С. 4.

¹⁵⁸ *ІР НБУВ*. Ф. 114. Спр. 457. Арк. 17зв.–18 зв.

¹⁵⁹ *Народное слово*. 1918. № 33. 30 мая. С. 3.

¹⁶⁰ Там само. № 75. 17 июля. С. 3.

24 червня було організовано свято «Дня Просвіт» і в с. Засулля. Тут спочатку глядачам був прочитаний реферат, а потім показані жарти на одну дію «Миротворці» Б. Грінченка та «На перші гулі» С. Весильченка¹⁶¹.

«День Просвіт» відзначили також і на хуторі Рубанка Корвинської волості. Особливістю цього свята було те, що на ньому читалося багато поезій: Т. Шевченка і не тільки, струнний оркестр виконав національний гімн «Ще не вмерла Україна», а потім ще й читали та обговорювали книгу «Суспільні класи», написану в 1906 р. молодим Осипом Назаруком (1883–1940) ще з соціалістичних позицій. На завершення свята було прочитано кілька жартівливих оповідок та поема Шевченка «Сон». На святі були присутніми 187 чоловік дорослого населення, не рахуючи дітей¹⁶².

А в с. Перекопівка 7 липня були проведені надзвичайні збори «Просвіти» і переобрана її Рада з метою оживити діяльність товариства, бо тут працював у складі осередку лише драматичний гурток¹⁶³.

«Просвіта» с. Рогинці з часу свого заснування 22 травня 1918 р. і до 5 серпня зуміла показати, незважаючи на опір місцевого священика і частини інтелігенції, шість вистав. А 5 серпня драматичним гуртком «Просвіти» жителям села було влаштовано спектакль за п'єсою Івана Тогобочного «Борці за мрії», весь прибуток від якого передали на будівництво пам'ятника Т. Шевченку в Ромнах¹⁶⁴.

Зусиллями місцевої «Просвіти» в с. Вовківці була також відкрита українська народна гімназія¹⁶⁵, а 26 жовтня 1918 р. Міністерство Народної Освіти дало дозвіл цій «Просвіті» ще й на відкриття загальноосвітніх курсів для дорослих «по програму хлоп'ячої гімназії», на яких навчання повинні будуть проводити вчителі гімназії на чолі з її директором¹⁶⁶.

У середовищі просвітян повіту в цей час продовжувалися дискусії з приводу подальших шляхів розвитку їхньої організа-

¹⁶¹ Степа. Театр в Засуллі. *Народное слово*. 1918. № 60. 28 июня. С. 4.

¹⁶² *Народное слово*. 1918. № 81. 24 июля. С. 2.

¹⁶³ *Народное слово*. 1918. № 74. 16 июля. С. 4.

¹⁶⁴ Там само. № 106. 23 августа. С. 3–4.

¹⁶⁵ *ЦДАВО України*. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 38.

¹⁶⁶ Там само. Арк. 79.

ції. Проблема була озвучена якраз на четвертому повітовому з'їзді «Просвіт», коли «не один делегат жалівся на ворожість батьків до просвітянських заходів молоді»¹⁶⁷. У Вовківській «Просвіті» справа дійшла навіть до припинення діяльності драматичного гуртка, бо «дехто з Вовківської інтелігенції висловивсь, що така інституція, як театр, порте нравственну сторону людини і такі інтелігенти пропонували всім Вовківським інтелігентам, щоб ті заборонили свом дочкам і синкам приймати участь в аматорському гурткові. Після цього нападу на театр молодий гурток Вовківських аматорів к великому жалю розпадається зовсім»¹⁶⁸.

У дискусії, яка розгорілася на шпальтах роменської газети «Народное слово» проблема постала так: «Просвіта» — це клуб і місце гулянок для молоді чи вона все таки повинна бути серйозною просвітницькою організацією і популяризатором науки.

«Традиціоналістська» думка полягала в тому, що ідея перетворити «Просвіту» на клуб є результатом європейського впливу, що впроваджується якраз інтелігенцією. Але тоді й розпочинається ігнорування народних звичаїв включно з нормами традиційної моральності. Прогрес у цій справі повинен полягати не в пересадженні чужорідних форм культурницької діяльності, а у вдосконаленні власних. А інакше будемо спостерігати неприйняття чи навіть вороже ставлення до «Просвіт» з боку старшого покоління селян. «Просвіта» — це насамперед школа, де люди можуть збиратися для викладів чи спільних читань книжки й газети, але не для розваги. А отже — «Просвіта повинна бути нашою святиною»¹⁶⁹.

Друга позиція полягала в тому, що в «Просвіті» «розумна розвага» потрібна; звичайно, це не повинні бути неконтрольовані старшими досвітки молоді, але літературно-музичні вечірки з шклянкою чаю просвітнім справам зашкодити не можуть. Особливо це актуально для тих «Просвіт», де помічається байдужість селян до лекцій і читанок¹⁷⁰. Але вбудь-якому випадку «Просвіту» у клуб перетворювати не варто.

¹⁶⁷ Семінько А. До плану діяльності «Просвіт». *Народное слово*. 1918. №59. 27 июня. С. 2.

¹⁶⁸ Небажаний Г. с. Вовківці Роменського повіту. *Народное слово*. 1918. №75. 17 июля. С. 3.

¹⁶⁹ Семінько А. До плану діяльності «Просвіт». *Народное слово*. 1918. №59. 27 июня. С. 2.

¹⁷⁰ Леонтенко Гр. Дол просвітних справ. *Народное слово*. 1918. № 63. 2 июля. С. 2.

Таким чином, незважаючи на проблеми діяльність багатьох «Просвіт» Роменщини у 1918 р. була змістовною і плідною.

Зіньківський повіт. У вересні 1918 р. осередки товариства «Просвіта» існували вже і в селах Зіньківського повіту Полтавської губернії, які зараз входять до складу Сумської області — Комишак, Груні та Куземині¹⁷¹.

Українознавчі курси

Окремо потрібно сказати й про участь «Просвіт» у дерусифікаційних кампаніях на території Сумщини в 1917–1918 рр., коли вони залучалися до процесу українізації навчального процесу в початковій та середній школах. У Роменському повіті Полтавської губернії вже в 1917/1918 навчальному році була українізована нижча початкова школа¹⁷². Курси з українознавства в Ромнах, які опікувалися підготовкою учителів для навчання дітей рідною мовою, розпочалися своєю роботою 15 червня 1917 р.¹⁷³. Їх доручено було організувати відомому пізніше педагогу Григорію Ващенку (1878–1967).

У Сумському, Охтирському та Лебединському повітах Харківської губернії українізацію початкової освіти було розпочато на рік пізніше — у добу гетьмана Павла Скоропадського, восени 1918 р. Щодо середньої освіти, то тут планувалося, що ті приватні гімназії, які зорганізувала «Просвіта» будуть переважно україномовними.

Далі черга дійшла й до українізації державного управлінського апарату. Курси з української мови та українознавства (або просто «українські курси») для державних службовців та вчителів організувалися повітовими земськими управами і в цьому їм допомагали місцеві «Просвіти».

Суми. За влади гетьмана Павла Скоропадського Сумська «Просвіта» прийняла активну участь в українізації державного управлінського апарату.

Та перше прохання організувати місячні курси з української мови для вчителів Сумська «Просвіта» подала до повітових земських зборів ще наприкінці 1917 р. Тоді нею пропонувалася така

¹⁷¹ ЦДАВО. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 32.

¹⁷² А в с. Вовківці, наприклад, зусиллями місцевої «Просвіти» були зукраїнізовані й земська, й церковна однокласні школи [ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 38].

¹⁷³ Курси по українознавству для учителів. *Наша спілка*. 1917. 11 червня. С. 4.

програма занять: «а) Мова — 10 лекцій і 5 практ[ичних] занять — всього 15. б) Письменство — 10 лекц[ій] і 5 практ[ичних] занять — всього — 15. в) Історія — 17 лекц[ій] і 3 додаткових занять — окремих епох (напр[иклад] Богдана Хмельницького) — всього 20 занять. д) Географія України — 10 занять»¹⁷⁴.

У травні місяці 1918 р. «Просвітою» було оголошено про відкриття таких курсів (платних). Влітку ж вони були нарешті відкриті. Поряд з ними окремо розпочали працювати й курси з українознавства для державних службовців, вчителів і всіх бажаючих. Після того як у Полтаві 30 липня більшовицькими агентами було вбито колишнього міністра освіти в уряді УНР Івана Стешенка ці курси почали носити його ім'я. На курси українознавства ім. І. Стешенка відразу записалося 70 чоловік і на курси української мови теж близько 70 чоловік¹⁷⁵.

Лебедин. У цьому місті 20 серпня місцева «Просвіта» вирішила започаткувати роботу трьотижневих курсів для державних службовців з української мови, починаючи з 29 серпня 1918 р.¹⁷⁶. Відповідальність за організацію таких курсів була покладена на літературно-наукову секцію Товариства. Та ще раніше, 23 липня, у Народному Домі були відкриті курси з української мови для вчителів, влаштовані Лебединським повітовим земством. Записалося на них до 150 чоловік. Продовжувалися вони рівно місяць, до 24 серпня¹⁷⁷. У програмі курсів крім української мови та письменства були ще й історія та географія України, а також історія мистецтв.

Охтирка. Ще 20 квітня 1917 р. Рада Охтирської Української громади постановила прохати Харківську Губернську Раду українзувати освіту з наступного, 1917/1918 навчального року, і для цього пропонувала влаштувати насамперед курси української мови для вчителів¹⁷⁸.

Але лише в 1918 р., за гетьмана Скоропадського, в Охтирці були відкриті чотиритижневі українознавчі курси для вчителів, які

¹⁷⁴ ДАСО. Ф. Р-2362. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 20.

¹⁷⁵ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 374. Арк. 5.

¹⁷⁶ *Земские известия*. 1918. № 37. 27 августа.

¹⁷⁷ Там само. № 23. 25 июля. С. 4.

¹⁷⁸ ЦДАВО України. Ф. 1409. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 8.

провадили свою роботу з 4 липня і до 1 серпня 1918 р. Всього курси відвідувало 330 слухачів з Охтирського та Сумського повітів¹⁷⁹.

І в Охтирці, і в Лебедині, і в Сумах на курсах викладали знані на Слобожанщині українські науковці, літератори, митці, як наприклад Гнат Хоткевич чи Стефан Таранушенко. До того ж Г. Хоткевич окремо оголосив про читання курсу української історії в Сумській «Просвіті», починаючи з 15 жовтня¹⁸⁰.

Кролевець. У Кролевіці влітку 1918 р. місцева «Просвіта» також влаштувала для службовців тритижневі курси з української мови¹⁸¹.

Переслідування «Просвіт» за гетьмана Скоропадського

В часи Української Держави Гетьмана Скоропадського (квітень — грудень 1918 р.) розвиток просвітянського руху зіштовхнувся з новими труднощами. Безпосереднє оточення Гетьмана, що складалося переважно з малоросів з сантиментами українства в цілому доброзичливо ставилося до національно-культурних потреб простого народу. Тут можна, як приклад, привести характеристику своєї подвійної національної ідентичності головою Ради міністрів Української держави Федором Лизогубом (1851–1928): «я українець/малорус и русский одновременно». Саме вони й були провідниками тієї політики, що дістала назву «лагідної українізації». Але на місцях багато повітових старост були управлінцями зі старим імперським мисленням і російським шовіністичним світоглядом. Їх ставлення до «Просвіт» було негативне і тому діяльність цих організацій ними контролювалася й обмежувалася.

Тепер для проведення своїх статутних заходів (проведення загальних зборів, вистави, концерти, читання лекцій) «Просвіти» провинні були отримувати спеціальні дозволи від місцевих адміністрацій.

І якщо в Сумах можна було спостерігати, в цілому, лояльне ставлення до місцевої «Просвіти» з боку старости Сумського повіту російського генерал-майора Сергія Гребенщикова («общеросса» за політичним світоглядом), то в інших повітах антиукра-

¹⁷⁹ *Ахтырский день*. 1918. № 13. С. 2.

¹⁸⁰ *Луч*. 1918. 10 октября. С. 1.

¹⁸¹ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 5.

їнськи налаштовані російські управлінці, на яких зробив ставку Скоропадський, різко виступили проти українізаційної діяльності «Просвіт».

Так, староста Конотопського повіту Сергій Кандиба (з давнього малоросійського козацького роду) влітку 1918 р. взагалі забороняв засновувати товариства «Просвіта» в Копотопі й повіті. Як засвідчує звіт Бориса Будника, відрядженого Чернігівською губернською «Просвітою» для інспектування повітових осередків цієї організації під час зустрічі і Сергій Кандиба, і його помічник Михайло Фененко поводитися з ним грубо, погрожували («Вас нужно учить пулями и штыками») і, врешті, вигнали з будинку. Як можна зробити висновок, причиною таких дій був «общерусській» імперський світогляд цих посадовців, звідсіля їх шовінізм, і, як наслідок, несприйняття просвітництва простого народу українською мовою¹⁸². А в приміщенні Кролевецької «Просвіти» Державною вартою було здійснено трус і з книгарні вилучена соціалістична література¹⁸³. В Ромнах також повітовий комендант заборонив завершити третій повітовий з'їзд «Просвіт»¹⁸⁴.

Тому на другому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» у Києві (5 листопада 1918 р.) навіть було прийнято резолюцію про необхідність просвітнями «домагатись припинення переслідувань з боку старост і адміністрації, увільнення помешкань «Просвіт» од реквізицій, увільнення з під арешту просвітянських діячів і видання наказу вищою владою, на підставі якого була би можливість працювати»¹⁸⁵.

Та після антигетьманського повстання, зречення влади Скоропадським і відновлення УНР кількість «Просвіт» починає поступово зростати. Так, наприклад, як впливає зі звіту Конотопської повітової народної управи до Міністерства народної освіти (департамент позашкільної освіти) про наявні в Конотопському повіті культурно-просвітницькі організації, у другій половині грудня 1918 р. відновили свою роботу дванадцять осередків «Просвіт»

¹⁸² ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 367. Арк. 162–163.

¹⁸³ Там само. Арк. 164.

¹⁸⁴ Роменський Повітовий з'їзд товариств «Просвіта». *Народное слово*. 1918. 26 июня. С. 2.

¹⁸⁵ Всеукраїнський з'їзд «Просвіт». Резолюції. *Відродження*. 1918. 7 листопада. С. 4.

(у Конотопі, Батурині, два осередки у Бахмачі, Гиравці, Попівці, Мітченках, Голінці, Красному, Дмитрівці, Соснівці та Гайвороні)¹⁸⁶.

А газета «Нова Рада» наприкінці 1918 р. також повідомляла, що Комітет Конотопського товариства «Просвіта» знову приступив до енергійної праці, відкриваючи читальні-бібліотеки, влаштовуючи просвітні курси, закладаючи школи та допомагаючи організувати кооперативні товариства¹⁸⁷.

Всього ж на кінець 1918 р. на території сучасної Сумщини функціонувало близько 100 осередків товариства «Просвіта» (більше половини з яких — у Роменському повіті). А по Україні за підрахунками департаменту шкільної освіти в цей час їх налічувалося близько 952¹⁸⁸ і найбільша їх кількість була на Полтавщині, Київщині та Катеринославщині.

Формування «Просвітами» української історичної свідомості

Одним із завдань роботи товариства було, формування нової, історичної, ідентичності українського етносу. В уявленнях просвітянських ідеологів знання про минуле повинні були «працювати» на рух українського народу до «нового, вільного життя» в сучасності. Тому у пропозиціях з організації «Просвіт» на селі, розроблених керівником Полтавської «Просвіти» істориком Григорієм Коваленком¹⁸⁹ важлива роль, крім мови, відводиться якраз популяризації знань з української історії.

Мабуть, керуючись таким розумінням актуальності історичних знань в сучасності, на запрошення місцевих «Просвіт» в Охтирці, Лебедині і Сумах читав лекції з історії влітку і восени 1918 року

¹⁸⁶ ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 126зв. Трохи інші дані про кількість «Просвіт» у Конотопському повіті зустрічаються в матеріалах, що готувалися до Другого Всеукраїнського з'їзду цієї організації (3–5 листопада). Тут перераховуються просвітянські осередки в Конотопі, Попівці, Підлипному, Дептівці, Соснівці, Шаповалівці, Дмитрівці, Малому Самборі, Семенівці, Веселій Семенівці та Гайвороні [ІР НБУВ. Ф. 114. Спр. 457. Арк. 18]. Ці дані часто подавалися не лише за 1918, а й за 1917 р., хоча деякі з «Просвіт», заснованих у 1917 р. уже наступного, 1918, не працювали.

¹⁸⁷ Нова Рада. 1918. № 243. 27 грудня. С. 4.

¹⁸⁸ Там само. № 193. 22 жовтня. С. 1.

¹⁸⁹ Коваленко Гр. Від Полтавського Товариства «Просвіта». *Полтавские епархиальные ведомости*. 1917. № 12. 15 июня. С. 973–975.

український письменник, історик і етнограф Гнат Хоткевич. Лекції з української історії читалися й по селах. Приміром, Калинівська «Просвіта» (Роменський повіт) розпочала свою діяльність саме з таких лекцій¹⁹⁰. У 1919 р. Підставська «Просвіта» Бірківської волості проводила читання виключно з історії¹⁹¹. Влітку 1919 р. при Роменському робітничо-селянському університеті «Просвіта» також організувала читання лекцій з історії України та української культури¹⁹². У Саївській «Просвіті» (Капустинська волость) 8 березня 1920 р. також «було улаштовано читання з Історії України “Козаччина” з Грушевського, з Кобзаря Шевченка “Катерина”, з т.[ору] Тесленка “Син”», а «15 березня були улаштовані читання з Історії України — опов[іданн]я Кашенко “Над козацьким порогом” і “Зруйнована Січ”»¹⁹³. Систематичні читання з історії України проводила в 1920 р. й Синівська «Просвіта»¹⁹⁴. А із п'яти лекцій, які були прочитані у Русанівській «Просвіті» у грудні 1921 р. дві були з історії України¹⁹⁵. Взагалі, як свідчать звіти осередків «Просвіт» повітовим відділам народної освіти за 1920–1921 рр. селянам постійно читалися лекції на історичну тематику.

У програмах курсів з української мови та українознавства в 1917–1918 рр. до 20 занять відводилось на українську історію як історію самостійного народу, а не як регіональну складову в межах російської імперської парадигми. У програмі лекцій з історії України, які планувала видавати Полтавська Спілка Споживчих Товариств у серії «Українського селянського університету» в 1917 р. і які пропонувалось читати селянам якраз лекторам від «Просвіти» історія України розпочиналася з доісторичної доби й доводилася до Першої світової війни. Йдучи за схемою української історії Михайла Грушевського, вона включала теми про великокнязівську та польсько-литовську добу української історії, була й окрема тема про гетьмана Мазепу. Ще одна тема, що висвітлювала події II пол.

¹⁹⁰ Калинівське Т-во «Просвіта». *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. № 4. С. 22.

¹⁹¹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 40зв.

¹⁹² *Известия Исполнительного Комитета Роменского Совета рабочих и селянских депутатов*. 1919. 27 июня.

¹⁹³ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 159.

¹⁹⁴ Там само. Арк. 23.

¹⁹⁵ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 5.

XVIII — поч. XIX ст. мала назву «Україна у безпросвітній неволі Московській»¹⁹⁶. Інша програма з історії України, що була укладена влітку 1917 р. в Харкові істориком Василем Данилевичем також орієнтувалася виключно на погляди Грушевського: історія України — це історія окремого українського народу, що бере свої початки від праслов'янських племен антів (IV ст. н. е.)¹⁹⁷.

Історичні твори Миколи Аркаса («Історія України-Русі»), Григорія (Грицька) Коваленка («Українська історія»), Михайла Грушевського, Андріана Кашченка («Запорозька слава», «На руїнах Січі», «Оповідання про славне Військо Запорозьке низове») у книгозбірнях «Просвіт» були найвідомішими. Варто вказати також і на виховний потенціал таких популярних серед просвітянських драматичних гуртків історичних п'єс як «Богдан Хмельницький» та «Тарас Бульба» Михайла Старицького, «Гетьман Петро Дорошенко» Людмили Старицької-Черняхівської, «Мазепа» Івана Карпенка-Карого. На думку просвітян саме перегляд історичних п'єс веде селянство до знання своєї історії, а це розбуджує і розвиває у них ту енергію, яка потрібна для національного відродження. Тому «... для розвитку серед селян національної свідомості театр мусить яскравіш освітити історію життя українського люду»¹⁹⁸. Формування історичної свідомості відбувалося також і за допомогою художніх засобів та популяризації інших історичних книжок з книгозбірень «Просвіт».

Результатом такої історико-просвітницької діяльності осередків Товариства ставало формування в протонародній свідомості образу єдиної, існуючої неперервно в часі української спільноти, заглибленої в далеке минуле. Відроджуючи «справжню» історію, призабуту українцями через спеціальні «зусилля» російського царизму, тим самим і сучасність ними повинна була сприйматися крізь призму героїчних (трагічних) подій минувшини і, крім того, легітимізуючи національне минуле саме як українське, історичні знання повинні були сприяти консолідації українського народу у боротьбі з Росією за свої історичні права. Як би там не було, але

¹⁹⁶ ЦДАВО України. Ф. 1009. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 13зв.–14.

¹⁹⁷ ЦДАВО України. Ф. 1409. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 14–14зв.

¹⁹⁸ Т. Ш-н. Який потрібен для села театр (Лист з села). *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 12. С. 25.

«розбуджуючи» національні почуття, такі знання ставали важливою складовою нової української національної ідентичності.

Культивування «Просвітами» образу Тараса Шевченка

Окремо потрібно зупинитися на внеску «Просвіт» у культивування образу Тараса Шевченка, як «батька» української нації. Становлення нації неможливе без формування національної самосвідомості, у складі якої важливу роль якраз і відіграють сакралізовані постаті «героїв» нації. Образи таких особливо значущих постатей постають уособленням нації. В українській національній ідеології образ Тарса Григоровича Шевченка — головний.

Святкування роковин Кобзаря (Шевченківські дні). Феномен свята завжди має у своїй структурі якийсь компонент сакральності. В українській мові навіть слово «свято» і слово «святе» (сакральне) семантично пов'язані. Сакральне не обов'язково стосується сфери бога (чи богів). У нашому випадку достатньо, як інтерпретує це явище класик феноменології релігії Рудольф Отто¹⁹⁹, того, що явлення українцям такого сакрального об'єкта як Шевченко супроводжується відчуттям ними у собі сили, що йде від Кобзаря, яка перевершує людську і викликає на рівні їх свідомості почуття священного трепету. Через «вливання» такої сакральної сили в українця відбувається його інтимне поєднання з образом Шевченка і тоді останній стає настільки близьким і рідним, що уявляється як невід'ємна частка буття носія української ідентичності. Сакралізуючись, постать Шевченка виводиться поза межі часового виміру нашого повсякденного буття і вивисується до рівня позачасового. Як жива, неповторна особистість Шевченко ніби виривається із свого, вже проминулого для нас, часового контексту і, набувши символічних значень, в результаті постає нашим сучасником, а то і взагалі «вічно» живим. Перед учасниками святкувань постать Шевченка з усіма варіантами символічних навантажень постає справжнішою, ніж вони є самі.

Через феномен свята образ українського національного генія настільки легітимізувався в очах народу, що підноситься аж до рівня культу. А ритуали поклоніння «батьку Тарасу» з їх спільними переживаннями і спільним досвідом породжують у людей почуття

¹⁹⁹ Отто Р. *Священное*. СПб.: Изд-во С.-Петербурзького Университета, 2008. 272 с.

солідарності і підтверджують стан наявної національної колективності. Крім того, вони мають і багато аналогій з ритуалами традиційних релігій. Такі аналогії підсилюються ще й завдяки участі православних священників у самому святі: вони служили панахиди за Кобзарем. Наслідують релігійні практики і такий цікавий масовий прийом як вбрання в рушник портрета Шевченка, що постає аналогом християнській іконі.

Як уже зазначалося в Сумах після Лютневої революції 21 травня (за ст. ст.) 1917 р. відбулося велелюдне свято Національного відродження, символом якого став образ Тараса Шевченка.

У 1918 р., вже за більшовиків, Шевченківські роковини Сумською «Просвітою» святкувалися з 25 і по 28 лютого (за ст. ст.). Спочатку, 25 лютого, у приміщенні Реального училища Сумською «Просвітою» ім. Т. Г. Шевченка був поведений на честь патрона товариства літературно-науковий вечір. 26 лютого спочатку у соборі за поетом була відправлена панахида, а потім у театрі «Люкс» тією ж «Просвітою» була упорядкована вистава «Мати Наймичка» за поемою Т. Шевченка. 28 лютого у театрі Корепанова разом з українським товариством «Зоря» та українською трупією Льва Сабініна сумські просвітяни влаштували вечір пам'яті Кобзаря. Спочатку голова Ради «Просвіти» Євген Колодяжний прочитав доповідь «Т. Г. Шевченко і його значіння», потім д-ій Бузань продекламував вірш Шевченка «Послання», далі була поставлена драма «Назар Стодоля», а хор виконав його «Заповіт» та «Апотеоз Т. Г. Шевченкові»²⁰⁰.

Свої особливості мало святкування Шевченківських роковин серед сільського населення, цьому сприяли додаткові чинники ментального та світоглядного характеру, які серед міського населення були виражені слабіше. Хоча, звичайно, і тут різкої межі проводити не потрібно. Типологічно селянська свідомість консервативніша за свідомість містян, а це означає, що вона більше уваги приділяє традиції і зразкам поведінки, звіряючи на відповідність свої дії з ними. І постать Шевченка сприймається цим типом свідомості якраз як такий архетип-зразок. Велике значення для функціонування такого типу має необхідність у схиланні перед авторитетами та її симво-

²⁰⁰ *Наш голос*. 1918. № 45. С. 1, 4.

лізм. Звідсіля, образ Шевченка, як символ, вказує не лише на реальну історичну особу, а ще й постає *знаком* України.

Потреба в культивуванні образу національного генія не народжувався спонтанно в середовищі самого селянства, а спочатку привноситься туди ззовні зацікавленими структурами. До них можна віднести політичні партії (як українські соціалістичні, так і більшовицьку), громадські організації (насамперед «Просвіту») та, врешті, й державні органи. Але щоб «пропозиція» спрацювала, потрібно, щоб у селянства була наявною наперед задана здатність сприймати саме так поданий образ Шевченка. Ця здатність постає зафарбованою у специфіку глибинних особливостей простонародної свідомості. В результаті інформація про життя й творчість Шевченка, що як «пропозиція» виходить від цих політико-ідеологічних структур сприймається у відповідності до особливостей простонародного типу свідомості, стаючи його змістом у вигляді символізованого «батька Тараса», «національного пророка» та сакралізованого об'єкту поклоніння. І в цьому контексті культ Шевченка є ще й елементом тодішньої історичної політики різних партикулярних владних інтересів, інструментом їх символічного домінування.

Так, роменська єврейська газета «Роменский день» від 25 лютого (за ст. ст.) 1918 р. повідомляє про «національне свято в пам'ять народження великого українського борця за свободу визволення пригнічених клясів з неволі і поета Т. Г. Шевченка» в с. Перекопівка Роменського повіту, що організовувалося представниками української партії соціалістів-революціонерів²⁰¹. Такими чином, українські есери «символічний капітал» Шевченка використали для набуття своєю партією капіталу політичного. А зважаючи на те, що партія есерів — соціалістична, наголос у святкуванні робився не так на «українськості» образу Шевченка, як на класовому характері творчості поета. В цей же час один із членів цієї партії (а потім і УКП (боротьбистів)), публіцист Володимир Коряк (Блюмштейн) у брошурі «Тарас Шевченко» стверджував, що своєю творчістю Шевченко кликав до «нового життя», а воно — то «Соціяльна Революція»²⁰², ну а нова наука, до якої він також закликав, то вчен-

²⁰¹ Національне свято в с. Перекопівці. *Роменский день*. 1918. № 13. С. 4.

²⁰² Коряк В. *Тарас Шевченко*. Харків: Видання Всеукраїнського Літературного Комітету, 1919. С. 19.

ня соціалізму. «Шевченко журився, чекав, виглядав апостолів соціалізму, борців за соціальну революцію»²⁰³. У Коряка ми зустрічаємо і думку про зв'язок Шевченка з класом пролетаріату, бо, якщо Шевченко пророк, то пророкує він прихід на авансцену історії саме класу пролетарів²⁰⁴. Отже, тоді Кобзар у нього постає співцем «Великої Соціальної Революції» і «пролетарської України»²⁰⁵.

Наперед вкажемо, що такі ідеї нічим не відрізнялися від поглядів на образ українського національного генія в межах більшовицького ідеологічного нарративу, що можна пояснити перебуванням представників цих двох політичних сил в межах однієї парадигми — соціалістичної. А ось конструювання образів бачення Шевченком українського майбутнього, яке ми умовно назвемо «національним» все ж таки швидше рухається в напрямку, запропонованому письменником Богданом Лепким у 1918 р.: спочатку «окремішності національної, а далі й незалежності державної»²⁰⁶.

Автор статті в «Роменском дне» добре передає почуття піднесеності, ту душевну напругу, яка оволодіває селянами, переживання ними позитивних емоцій, спільне перебування в світлому стані радощів, що у всій своїй сукупності може бути потрактоване як своєрідний катарсис, «очищення» душі. Отже, «декілько промовців уявили громаді про життя і твори батька України Т. Г. Шевченка. Хор під орудою вчителя П. Б. Н. проспівав «Заповіт», «Вже воскресла Україна» і інші нац[іональні] пісні. Після цього громада с прапорами — червоними і жовто-блакитними, малюнком Т. Г. Шевченка, котрий був весь в квітках; під співи хора, маніфестація пішла по селу. В цей день кожен мешканець як-то ясно почував себе українцем в душі, навіть в цей день у кожного, текла по жилам українська козацька кров. Де-які з громадян раділи і від радості і плакали, що на їх віку прийшлося побачити велике національне свято, котре празнувалось всією громадою, але не гуртком маленьким на край села де-небудь в хаті-пустці, чи в руїні, діброві... В цей день і сон-

---

²⁰³ Коряк В. *Тарас Шевченко*. Харків : Видання Всеукраїнського Літературного Комітету, 1919. С. 20.

²⁰⁴ Там само.

²⁰⁵ Там само. С. 24.

²⁰⁶ Лепкий Богдан. *Про життя і твори Тараса Шевченка*. К.; Ляйпціг : Укр. на-кладня, 1918. С. 95.

це якось ясніше дивилось і світило на нашу неньку Україну. Коли хор співав «Заповіт» і нац[іональний] гімн, громада скидала шапки...». Ну, а потім «один із членів громади промовив: «самостійній Народній Українській Республіці — слава» і громада одногolosно підтримала його. Мітинг був закритий як сонечко сідало за горою і громада задоволено розійшлась по хатам»²⁰⁷.

Подібним чином описується у часописі «Просвітянин-Кооператор» і Шевченківський вечір у с. Ведмежому того ж, Роменського повіту, організований місцевою «Просвітою», але вже наступного, 1919 р. Тут теж «заля прикрашена написами з Кобзаря, упорядкований продаж книжок листівок, художніх програм, — особливо жваво продаються «Кобзарь» і фотографічні листівки пам'ятника Т. Г. Шевченкові у м. Ромні. Отворяється завіса і перед очима глядача жива картина, викликаюча думку, розділяючу святі заповіді Великого Кобзаря. Очі співця з докором, але всепрощаючи, дивляться і немов би то говорять: «славних прадідів великих правнуки пагані». Прапори установлені з написам: «Обніміте брати мої найменшого брата, нехай мати усміхнеться — заплакана мати», «Учіться брати мої, думайте, читайте — чужому научайтесь і свого не цурайтесь». Мов скрижали жовто-блакитні прапори сумно повисли по бокам, але обведені червоною биндою з написом: «Воля, Рівність і Братерство» — мов шептали: силу живого народа ніщо в світі не може спинить, він, як природа, будує, руйнує, колись проснеться й велике створить. — Нижче вінок, а по бокам молодий чоловік і жінка, стоячи на колінях, мов херувими, схиливши голови, служили йому, поклавши вінок у ніг «співця». Поверх мегтить золотий герб Української Республіки. Був прочитаний житєпись Шевченка, а потім виконано програм вечора, зкладений з деклямацій і співу. Вечір пройшов з успіхом і закінчився гімном України»²⁰⁸.

Як видно, хоча у селі вже формально була влада більшовиків, на Шевченківському вечорі мирно вживалися жовто-блакитні знамена й герб УНР — тризуб з червоними кольорами.

У всіх вищенаведених цитатах з описами святкувань спільним є один елемент: читання реферату з викладенням основних момен-

²⁰⁷ Національне свято в с. Перекопівці. *Роменский день*. 1918. № 13. С. 4.

²⁰⁸ Васильок Тодос. Шевченківське свято на селі. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 1. С. 10–11.

тів життя поета. Справа в тому, що написання та зачитування таких рефератів (життєписів) стає обов'язковою складовою всіх Шевченківських свят, уподібнюючись до певного виду агіографічної літератури. Розповідання біографії Кобзаря та його діянь ніби являє нам його самого, воно постає розкриттям «таїнства» і словесним воскресінням реальності «справжнього» Шевченка.

Спорудження пам'ятників. Як і у випадку зі святкуваннями, пам'ятники (погруддя) Шевченка постають символічними точками формування чуття колективної єдності українців, саме біля них здійснюються сакралізовані ритуали поклоніння Кобзареві.

Перший повнофігурний пам'ятник Шевченку доби революції в Україні був створений скульптором Іваном Кавалерідзе і відкритий за Української Держави гетьмана Скоропадського 27 жовтня 1918 р. у м. Ромни. Збереглася легенда про місце встановлення цього пам'ятника. Коли Т. Шевченко приїжджав до Ромнів у липні 1845 р. на Іллінський ярмарок, то кілька разів ночував у наметі поміщика Павла Свічки. І якраз на місці цього намету й вирішили ставити пам'ятник, бо шматок землі, по якій ступала нога Кобзаря-пророка стає особливо значущим, «сильним»; таке місце ніби ієрархізує простір, постаючи в ньому центром. Ну, а сам пам'ятник, побудований у такій просторовій точці, теж наливається силою сакралізованої постаті Шевченка. Беручи участь у масових ритуалах поклоніння, українці ніби підживлюються енергетикою цього сакрального місця, а отже й не втрачають своєї колективної ідентичності.

Задум встановити пам'ятник Шевченку в Ромнах відноситься ще до передреволюційних часів. 26 січня 1914 р. загальні збори Роменського Російсько-Українського драматичного товариства ухвалили: «1) звернутись до міської думи, аби вона назвала теперішній сквер, що біля земської управи, іменам Шевченка, 2) збудувати бюст Шевченка у тім сквері»²⁰⁹.

Але остаточне рішення роменцями було прийняте після великого народного свята 9 квітня 1917 р., на якому одногосно було вирішено встановити у місті пам'ятник Кобзареві.

---

²⁰⁹ Роменець. Коротенька історія пам'ятника Т. Г. Шевченкові. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 9–11. С. 22.

На засіданні Роменської міської думи 7 липня 1917 р. у своїй доповіді, обгрутовуючи необхідність встановлення такого пам'ятника, гласний цієї думи Яків Максимович Данилов для підсилення дієвості своєї промови активно використовує аналогі міфічно-релігійного мислення, його риторика поєднує в собі пієтет, пафос і патетику. Він твердить, що «Т. Г. Шевченко це той стовп і та ося, за котрий держалося і біля котрої вертілося на протязі послідніх сто років усе, що було в світі правдиво українського... Україна і Шевченко, Шевченко і Україна — це дві стихії, котрих не можна і помислити одну без другої: коли падав Шевченко, замучений тяжкою вагою кріпацтва та кайданів, то він дивився на Україну, хапався за неї, піднімався і знову йшов, коли ж мліла Україна від своєї тяжкої ноші — чужеземного гніта, вона дивилсь на свого Тараса і він був для не тим світом, стовпом, за котрим вона йшла і йде уже мало не сто років... У біді та в несчасті ми дивилися на его і за его держались, повинні і тепер его спитати: яким шляхом нам треба прямувати... его всесвітню любов ми повинні носити в своєму серці, а его образмати завжди перед своїми очима. Повинні ставити ему пам'ятники і молитися на его, як на свого спасителя, спасителя України»²¹⁰.

Цю промову міська дума рекомендувала надрукувати і розповсюдити серед населення міста.

Крім того, Роменська дума на цьому ж засіданні вдруге (вперше ще в 1911 р.) вирішила перейменувати вулиці Панську та Ігольну на вулицю Шевченківську і на побудову пам'ятника з міської казни асигнували 1000 карбованців. Пам'ятник був урочисто відкритий 27 жовтня 1918 р. у присутності великого натовпу людей (легенда говорить про 25 тис.). Велику роль у його встановленні відіграла місцева «Просвіта». Саме при ній була створена комісія з будівництва пам'ятника великому Кобзарю на чолі з тим же Я. Даниловим і далі саме вона повела всю організаційну роботу з його спорудження. Після відкриття монументу виявилось, що товариство має близько 20 000 крб. боргу. У цьому зв'язку Роменська «Просвіта» дозволила собі звернутися до інших громадських організацій України за фінансовою допомогою²¹¹.

²¹⁰ ДАСО. Ф. 1153. Оп. 1. Спр. 3717. Арк. 130зв.–131.

²¹¹ ЦДАВО України. Ф. 1009. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 19.

Ця проблема з поверненням «Просвітою» боргу перейшла і в наступний, 1919 р. Тоді Роменське товариство «Просвіта» звернулося до департаменту позашкільної освіти вже більшовицького Народного комісаріату освіти з проханням видати йому 20 000 крб. допомоги на викуп з боргів пам'ятника Шевченка і 3 березня 1919 р. такі кошти отримало²¹².

Крім пам'ятника у Ромнах гіпсове погруддя Т. Шевченка з ініціативи також місцевої «Просвіти» було встановлено влітку 1921 р. і в містечку Вороніж Глухівського повіту у сквері на місці колишнього пам'ятника російському імператору Олександрю II. Сам сквер також був названий Шевченківським. Простояв цей бюст до середини 40-х рр.²¹³

Є відомості про існування з 1919 р. погруддя Шевченка й у містечку Глинськ²¹⁴.

У 1919 р. спробувала встановити погруддя Шевченка і «Просвіта» с. Ведмеже Роменського повіту. Нею 25 лютого (за ст. ст.) для збору коштів був закладений фонд ім. Т.Г. Шевченка і створена «особлива комісія», до якої ввійшли відомі роменські просвітяни. Макет бюсту попрохали виготовити того ж І. Кавалерідзе. Але свій проект «Просвіти» втілити в життя не вдалося, хоча на його реалізацію й було вже зібрано 4 000 карбованців²¹⁵. Взагалі, на рівні намірів, що так і не були зреалізовані ми маємо й інші свідчення щодо встановлення погруддя Кобзаря. Так, ще у 1917 р. 23 липня у с. Хоружівці того ж Роменського повіту селяни в кількості приблизно 400 чоловік на своєму зібранні створили «Просвіту», а також ухвалили перелити пам'ятник імператору Олександрю II, що стояв біля церкви на бюст Шевченку, бо «треба ставити пам'ятник тому, хто боровся за волю селян, а не тому, хто забрав її»²¹⁶.

У Лебедині в 1917 р. «Просвіта» також збирала гроші на барельєф Кобзареві, який хотіли поставити на вікні будинку, що ко-

---

²¹² ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 495. Арк. 18–21.

²¹³ За свідченням воронізького краєзнавця Тетяни Рязанової.

²¹⁴ Пархоменко В., Пархоменко О. Нариста історії Глинська. Глинськ; Суми; Київ, 2005. С. 253.

²¹⁵ Бюст Шевченкові у Медвежому, Роменського повіту. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 1. С. 11.

²¹⁶ *Наша спілка*. 1917. № 33. 28 липня. С. 4.

лись належав братам Залеським, у яких 1859 р. гостював поет. На 18 квітня на його виготовлення було навіть зібрано 34 крб. 39 коп.²¹⁷

* * *

Тут потрібно наголосити, що Товариство «Просвіта», яке мало сотні осередків по всій території Сумщини в добу Революції в усіх акціях, пов'язаних з популяризацією постаті Шевченка відіграло чи не найголовнішу роль. Просвітяни виступали головними конструкторами культу Шевченка, беручи участь не лише в побудові пам'ятників, але, взагалі, виступали ініціаторами й організаторами більшості комеморативних практик з вшанувань постаті Кобзаря. У книгарнях і бібліотеках «Просвіт» також можна було придбати книги Шевченка та познайомитись з його творчістю. Деякі «Просвіти» на території Сумщини в цей час намагалися налагодити власну книговидавничу справу. У зразках їхньої продукції головне місце якраз відводиться творчості та постаті Шевченка. Так, Підлипенська «Просвіта» вже у червні 1917 р. видала брошуру «На апостольському престолі чернець годований сидить»²¹⁸, Конотопська «Просвіта» у 1919 р. видала також брошуру «Тарасу Григоровичу Шевченку с приводе 105 роковин його смерті»²¹⁹. А в Охтирці за редакцією Матвія Довгополюка у 1920 р. до 59 роковин з дня смерті Кобзаря вийшла книжечка «Збірник»²²⁰.

Називання культурних об'єктів іменем Шевченка. Оскільки Т. Шевченко постає втіленням і символом України, то прикріплення його імені до певних точок культурного ландшафту не лише викликає до дійсності й ту людину, яка стоїть за таким іменем, але є ще й способом розповсюдження та фіксації стану «українськості». В добу Української революції називання іменем Шевченка вулиць, організацій, установ стає явищем якщо не масовим, то дуже популярним. Десятки таких прикладів можна спостерігати й на території сучасної Сумщини, де в цей період відбувалося нове символічне конструювання національного простору.

²¹⁷ «Просвіта». *Лебединские известия*. 1917. № 33. С. 4.

²¹⁸ «На апостольському престолі чернець годований сидить» / Видане Підлипенської «Просвіти». Конотіп, 1917. 8 с.

²¹⁹ Святування Шевченківських роковин у 1919 році в Конотопі. *Кооперация и жизнь*. 1919. № 8. С. 10–12.

²²⁰ Збірник. Охтирка : Вид-во Спілки споживчих т-в «Просвіта», 1920. 31 с.

Вже 27 березня 1917 р. викладачі Роменського Романівського парафіяльного училища прохають назвати його «Українським», але Роменська міська управа присвоює цьому училищу все таки ім'я Т. Шевченка²²¹.

Того ж таки 27 березня на з'їзді вчителів Лебединського повіту на пропозицію вчителя Г. І. Базавлука було прийняте рішення заснувати в м. Лебедин «Дім науки», який також назвати іменем Шевченка²²².

9 квітня 1917 р. в Сумах виникає осередок «Просвіти», офіційна назва якого «Українське Товариство “Просвіта” ім. Т. Г. Шевченка». У Конотопі міський осередок також носив ім'я Т. Шевченка. Крім того, іменем Кобзаря були названі сільські осередки: в с. Лучка Гадяцького повіту (теперішнього Липоводолинського р-ну) (організований 4 червня 1917 р.)²²³, на х. Грабщина (Графчине) Андріївської волості того ж повіту (створений 16 березня 1919 р.)²²⁴, в с. Погожа Криниця Роменського повіту²²⁵.

Після Лютневої революції в Сумах було вирішено створити Народний університет. Головний ініціатор його організації В. Лютягін 12 липня 1917 р. пише листа лідеру Української Центральної Ради Михайлу Грушевському, в якому повідомляє, що на засіданні Сумського Громадського Комітету було вирішено присвоїти університету ім'я Шевченка²²⁶.

У цей час і в межах топонімічних практик також зустрічаємо перші присвоєння Шевченкового імені. Крім уже згадуваних вище фактів найменувань вулиць і скверів у Ромнах (1917), Сумах (1920) та Вороніжі (1921) варто згадати й Охтирку, де як повідомляє в одному зі своїх раних оповідань Б. Антоненко-Давидович²²⁷ вулиця Бульварна була перейменована на бульвар Шевченка.

Отже, в добу Української революції на території Сумщині піднесення і сакралізація образу Шевченка слугували одним із спосо-

²²¹ ДАСО. Ф. 997. Оп. 1. Спр. 1414. Арк. 325.

²²² Рідне слово. 1917. № 2. С. 4.

²²³ С. Лучка. Газета Гадяцького земства. 1917. № 67. С. 3.

²²⁴ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 174зв.

²²⁵ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 28.

²²⁶ ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 163. Арк. 3–3зв.

²²⁷ Антоненко-Давидович Б. Просвітяни // Б. Антоненко-Давидович. Синя волошка. Харків-К. : Книгоспілька, 1930. С. 116.

бів ідентифікації такої етнічної спільноти як «український народ» та збереження його єдності. Також через культивування образу Кобзаря формувалася й транслиувалася українська національна й соціалістична ідеології у свідомість широких народних мас.

* * *

Ще однією постаттю, перед якою просвітяни схилялися був Борис Грінченко (1863–1910), відомий український письменник, педагог і етнограф, а в 1906–1909 рр. він ще й очолював Київську «Просвіту». І для тих «свідомих» українців, що організовували «Просвіти» в 1917 р. пам'ять про нього і його подвижницьку просвітницьку діяльність була ще досить свіжою. Звідсіля зрозумілі й спроби якось увіковічнити його образ в українській колективній пам'яті²²⁸.

На першому українському з'їзді Слобожанщини 16 квітня 1917 р. було прийнято резолюцію, щоб в народних школах поряд з портретом Тараса Шевченка вивішувався ще й портрет Б. Грінченка²²⁹. Важливою умовою прийняття такого рішення був факт народження Грінченка на Харківщині (х. Вільховий Яр Роганської волості).

Сумська «Просвіта» на своїх загальних зборах 8 квітня 1918 р. запропонувала присвоїти ім'я Б. Грінченка школі для дівчаток²³⁰.

228 Та й дещо пізніше, у середині 20-х рр., саме з іменем Грінченка у масовій більшовицькій свідомості пов'язувалося виникнення ледь не всього просвітянського руху. Більшовицький публіцист Володимир Коряк, приміром, так характеризував зв'язок Бориса Грінченка з «Просвітою»: «Літературне життя до революції визначала на Україні середня й дрібна буржуазія: куркуль на селі і обиватель у місті. Це була так звана «Просвіта», заснована від відомого і найбільш свого часу популярного українського націоналіста, аполітичного культурника з народницьким духом — Бориса Грінченка. Це був ліберал, мало не радикал, мужикофіл, що спростив, звульгаризував розуміння «національної культури» звів його до культури мужицької». І далі: «Сучасний читач, зроджений революцією, мало собі уявляє, що таке це просвітянство і, читаючи, наприклад, Грінченка може й не помітити ніякої «контреволюційної петлюрівщини». Тим часом психологічний ґрунт політичного жовто-блакитного бандитизму підготувала саме грінченківщина, ця душа просвітянства» [Коряк В. В боях. Статті і виступи 1925–1930. Харків, 1933. С. 217].

²²⁹ Губернський український з'їзд в Харькові. *Рідне слово*. 1917. Ч. 4. 22 квітня. С. 2.

²³⁰ ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 33.

А 8 червня просвітяни влаштували ввечір пам'яті Б. Грінченка, поставивши його п'єсу «Степовий гість». Крім того, головою ради «Просвіти» Є. Колодяжним перед початком спектаклю був прочитаний реферат, в якому окреслювалося значення діяльності Грінченка для України²³¹. Знову ж, підкреслювався зв'язок Грінченка з Сумщиною, а саме факт його вчителювання у с. Нижня Сироватка Сумського повіту у 1884–1885 рр.

А Бюро «Просвіт» Роменського повіту, плануючи проведення Дня «Просвіт» у 1920 р. також передбачило, що серед заходів повинно бути й читання рефератів, присвячених життю й діяльності Б. Грінченка²³².

«Просвіти» Сумщини у 1919 р.

Перша половина 1919 р. 1919 р. — складний рік. Влада на території регіону переходила із рук одних політичних сил в руки інших тричі. На початку 1919 р. ще існувала влада Директорії УНР. Потім з січня по серпень — влада більшовиків (так, м. Суми червоні партизанські загони захопили 5 січня, а Конотоп Червона армія — 21). З серпня по кінець листопада — початок грудня — денікінці. А потім знову влада переходить до більшовиків.

Така складна ситуація негативно відобразилася й на роботі «Просвіт». Деякі з них працювали нерегулярно, багато з них тимчасово припинили свою діяльність, інші — взагалі закрилися.

Більшовицькі війська, які зайняли Сумщину у січні 1919 р. і створені ними органи влади — ревкоми якихось перепон у діяльності існуючих «Просвіт» не чинили, розпочали видавалися накази про перехід «Просвіт» під свій контроль. Так, у лютому 1919 р. відділ народної освіти при Полтавському губернському виконавчому комітеті видав свій наказ № 13, де доводилося до відома, що всі культурно-просвітні організації губернії (включаючи «Просвіти» Роменщини й Гадяччини) відтепер підлягають відділу народної освіти і що вони в 15-денний термін зобов'язані подати до цього відділу документи про реєстрацію²³³. У Конотопському повіті, піс-

²³¹ *Сумской вестник*. 1918. № 37. 12 июня. С. 4.

²³² ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 89зв.

²³³ Від відділу Народної Освіти при Губерніяльному Виконавчому Комітеті Полтавської Ради Робітничих та Селянських Депутатів. *Просвітянин*. Ромен, 1919. № 1. 11 березня. С. 15–16.

ля його заняття більшовицькими військами у січні 1919 р. існуючі «Просвіти» також продовжили свою діяльність. Більшовицький комісаріат з народної освіти при Ревкомі Конотопського повіту видав тоді свій циркуляр, у якому пообіцяв, що за умови, якщо «Просвіти» та інші культурницькі організації «в своїй просветительской работе не преследуют целей, противных задачам самой Революционной власти»²³⁴, то їхній роботі вони перешкоджати не будуть, а будуть навіть допомагати й захищати. Лояльні «Просвіти», знову ж таки, були приписані до позашкільного підвідділу Конотопського повітового відділу народної освіти²³⁵.

Хоча на Слобожанщині інколи можна було спостерігати й інше ставлення більшовиків до діяльності місцевих «Просвіт». Так, у с. Боромля Охтирського повіту «Просвіта» доклала багато зусиль до організації влітку 1918 р. реальної школи. І вже наступного року саме із-за української мови викладання в ній вона була більшовицькою владою закрита, а її директор К. Гревізирський змушений був втікати до Харкова²³⁶.

«Просвіти» за Денікіни. Захоплення на кілька місяців території Сумщини Добровольчою армією генерала Антона Денікіна в серпні 1919 р. взагалі призупинило роботу просвітянських осередків. Військова адміністрація денікінців розпочала наступ на все «свідоме» українство, а значить і на «Просвіти». У своєму «Обращении к населению Малороссии» А. Денікін забороняв у державних школах викладання українською мовою (а ось «частные школы, содержимые на частные средства, могут вести преподавание на каком угодно языке»)²³⁷. Друковані засоби інформації також дозволялося видавати українською мовою. Тому, зважаючи на такий стан справ, Роменська «Просвіта» у жовтні 1919 р. вирішує збирати ко-

²³⁴ Циркуляр № 3. *Кооперация и жизнь*. Конотоп, 1919. № 5. 1 марта. С. 2.

²³⁵ До речі, в порівнянні з Конотопським повітом Чернігівська губерньська «Просвіта» була передана під керування позашкільного підвідділу губерньського відділу народної освіти із запізненням, лише 30 квітня 1919 р. [*Боротьба*. Чернігів, 1919. Ч. 72. 16 травня. С. 2].

²³⁶ Самброс Ю. Щаблі. Мій шлях до комунізму. Нью-Йорк, 1988. С. 83.

²³⁷ Роменська міська управа, правда, була прийняла 3 вересня 1919 р. постанову про викладання з 1 вересня у школах міста предметів українською мовою, але полтавський губернатор, виконуючи розпорядження Денікіна, особисто призупинив її дію [ДАСО. Ф. 997. Оп. 2. Спр. 90. Арк. 14].

шти на відкриття в місті приватної української гімназії і засновує «Фонд на відкриття Української гімназії в Ромні»²³⁸.

Як зазначалося у звіті Бюро «Просвіт» на роменському повітовому з'їзді «Просвіт»: період «панування Денікіна — період повної бездіяльності»²³⁹. Взагалі, це були складні часи. Як повідомлялося у пізнішому звіті Русанівського осередку «Просвіти» Гадяцькій повітовій політосвіті від 1 червня 1922 р.: «Завдяки різним умовам по часті місцевого характеру, а здебільшого частим змінам влади Т-во занепало. А коли стали помічати утиски організації, як от з боку Гетьманщини і Деникинщини, настала повна руїна — більшість членів розбіглося, документи часто знищені, часто розгублені, із 512 книжок не залишилося майже ні однієї. Тому ніяких відомостей за ці часи занепаду Т-ва не мається, бо ніяких документів в архіві ніде не залишилось. Відомо тільки, що існувала драмсекція, якою досить часто улаштовувались вистави, але ж це не була секція при Т-ві, а група аматорів, що не мала нічого спільного з Т-вом «Просвіта», відомо також, що Т-во багато разів відновлялось, деякий час животіло і знову умірало»²⁴⁰.

Денікінська політика терору проти своїх супротивників привела до того, що за свою проукраїнську діяльність у Ромнах ними був розстріляний один із керівників місцевої «Просвіти» (і кооператор) вчитель Іван Василенко. У с. Підлипному біля Конотопу за зберігання українських книг денікінці розстріляли О. П. Коломійця, а П. Я. Судака відшмагали шомполами за читання «Кобзаря»²⁴¹. Крім того відомо про погроми приміщень «Просвіт», вчинених цими прихильниками «єдиної і неделимої Росії»: в Ромнах (Гурток ім. І. Котляревського) та в с. Перекопівка (Роменський повіт). Пограбовано було також Лозово-Магдалинівську «Просвіту». А у тій же Русанівці (Гадяцький повіт) денікінцями був убитий скарбник Товариства і кошти осередку були ними привласнені²⁴². На Гадяць-

---

²³⁸ Українська гімназія в м. Ромні. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 9–10–11. С. 25.

²³⁹ Роменський повітовий З'їзд представників Просвіт. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1920. Ч. 3–4. С. 58.

²⁴⁰ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 36зв.

²⁴¹ Лисий І. Підлипенська «Просвіта». *Подвижник (У вінок світлої пам'яті забутого Івана Андрійовича Лисого до 100-річчя від дня народження)*. К., 2010. С. 75.

²⁴² ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 13.

кому повітовому з'їзді «Просвіт» (8 лютого 1920 р.) також повідомлялося про терор, розв'язаний денікінцями щодо драматичного гуртка Підставської «Просвіти»: його голова був «забитий», а члени позаарештовувані²⁴³.

«Просвіти» й кооперація

Потрібно також наголосити на зв'язках руху просвітянства з кооперативним рухом на селі. Кооперація, яка служила економічною базою для задоволення потреб простого народу в той же час сприяла й задоволенню його національно-культурних потреб. Виконуючи настанови Всеукраїнського з'їзду кооперативів, який відбувся у травні 1918 р. місцеві кооперативні організації почали створювати серед своїх структур культурно-освітні секції і забезпечувати їх роботу фінансово. Кооперативи ж виступали й спонсорами діяльності дуже багатьох «Просвіт». Як приклад тут може слугувати допомога місцевого споживчого товариства коштами «Просвіти» с. Рясне Охтирського повіту при постановці нею спектаклів²⁴⁴ або допомогу такого ж споживчого товариства коштами Мельниківській «Просвіті» Гадяцького повіту на першому, найтруднішому етапі її існування²⁴⁵. Також і в Ромнах, коли там у районі Новолозівки 29 лютого 1920 р. організовується нова «Просвіта», то місцеве споживче товариство перераховує їй весь свій чистий прибуток — 45,000 крб.²⁴⁶

Кооперативні періодичні видання не лише широко висвітлювали діяльність товариства, але, як засвідчує приклад роменських кооператорів і просвітян, ще й зреалізовували з ними спільні проекти. У 1917 р. у Ромнах місцеві кооператори видавали газету «Наша спілка», у 1918 — «Вістник Роменського Союзу Кредитових Кооперативів». Роменська ж «Просвіта» наприкінці лютого 1919 р. зуміла видати одне число часопису «Просвітянин». А з травня 1919 р. почав виходити вже їх спільний часопис — «Просвітянин-Кооператор», де приблизно перша половина номеру була присвячена просвітянським справам, а друга — кооперативним. Всього до лютого

²⁴³Там само. Арк. 149.

²⁴⁴Жадановский П. Народный театр и кооперация. *Кооперативный путь*. Ахтырка, 1918. № 14. 1 августа. С. 3–4.

²⁴⁵ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 130зв.

²⁴⁶Нова Просвіта. *Известия Роменского В.-Революционного комитета*. 1920. № 69. 4 матра. С. 4.

1920 р. встигло вийти 16 чисел цього часопису. Вже у першому числі часопису серед його завдань вказувалося:

«Життя показує, що не можуть розвиватись кооперативи без розвитку культурно-просвітньої справи серед народу і навпаки — культурно-просвітні справи вимагають кооперативної допомоги. Тому цілком зрозуміло, що кооперативні і культурно-просвітні організації ідуть в своїй роботі рука об руку»²⁴⁷.

Кооперативи, маючи більші фінансові надходження, мали й більшу можливість видавати українську літературу, ніж «Просвіти». Наприклад, той же Конотопський союз кооперативів у 1919 р. видає дешеві киги для селян, включаючи й короткий нарис соціально-економічного та державно-політичного життя Київської Русі-України у VIII–XVI ст. «Про українську історію»²⁴⁸. Потім такими виданнями поповнювалися просвітянські книгозбірні й вони могли бути використаними, приміром, при підготовці до читання лекцій.

* * *

Отже, в часи Української революції на території сучасної Сумщини осередки «Просвіт» забезпечували те культурне піднесення, яке супроводжувало ці національно-визвольні змагання, а просвітянський рух став основною організаційною формою залучення широких верств населення до активної участі у цих процесах. Вони виступили активними пропагандистами і популяризаторами національних культурних і духовних цінностей, докладали чимало зусиль для формування української національної ідентичності місцевого населення.

---

²⁴⁷ Наші завдання. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 1. 18 травня. С. 5.

²⁴⁸ *Кооперация и жизнь*. Конотоп, 1919. № 8. 15 апреля. С. 23.